

LA HISTORIOGRAFIA DE CATALUNYA EN EL PERÍODE PRIMITIU*

I

DELIMITACIÓ CRONOLÒGICA

No són totalment inexistents a casa nostra les mostres d'activitat historiogràfica en temps anteriors als inicis de la Reconquesta, i és de desitjar que algú les ordeni i estudiï com a representatives d'un període preliminar de la nostra historiografia. Però és evident que la invasió musulmana motiva en el nostre país, i marcadament en l'activitat historiogràfica, un profund trasbalsament: el món anterior a ella és un món diferent del que apareix després, i entre ambdós hi ha molt pocs punts de contacte, els quals caldrà cercar més aviat en la persistència d'unes mateixes actituds i aptituds historiogràfiques de la nostra gent a través de múltiples avatars i en llurs raons profundes, que no pas en tradicions o normes d'escola o en influències d'uns textos damunt uns altres. De fet, la invasió sarraïna produeix en la nostra historiografia, més que una solució de continuïtat, una veritable mutació. És com un arbre tallat, de la rel del qual rebrotés un arbre nou: de la mateixa espècie, amb la mateixa rel més o menys evolucionada i xuclant la saba del mateix terror, però un arbre nou, amb una personalitat i individualitat noves, diferents per tant de les de l'arbre tallat i desaparegut.

Per això cal estudiar separadament el període preliminar i el període primitiu. Aquell, com etimològicament vol significar-se amb l'apellatiu, es troba abans del *limes*, i per tant fora del *limes*; aquest, constitueix

* [A proposta d'una ponència formada pels Membres de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS senyors Jordi Rubió, de la Secció Històrico-Arqueològica, Pere Bohigas, de la Secció Filològica, i Ferran Soldevila, de la Secció Històrico-Arqueològica, l'INSTITUT, en sessió plenària celebrada el dia 15 d'abril de 1950, acordà per unanimitat concedir el I Premi Milà i Fontanals al senyor Miquel Coll i Alentorn pel seu treball *La historiografia de Catalunya en el període primitiu*.

En la mateixa sessió l'INSTITUT prengué l'acord de publicar aquest treball. — R. A. i S.]

la naixent manifestació d'una activitat que, dins el mateix *limes*, anirà creixent i desenvolupant-se, sense que es trenqui la illació lògica i orgànica entre els uns i els altres períodes, fins als nostres mateixos dies. És aquest segon període, que es clou en iniciar-se el de plenitud vers 1244 — data, segons Nicolau d'Olwer, de la primera redacció de la crònica de Jaume I¹ — el que ací ens proposem d'examinar.

En aquest lapse de temps de més de cinc segles de durada, la nostra historiografia passa del no-res a una activitat prou remarcable, tant en el nombre de produccions, com en la seva expansió i localització geogràfica, com en la seva estructuració en gèneres diversos. Dins aquesta evolució sembla que caldria distingir dos subperíodes: un que podríem anomenar primitiu inicial i que comprendria fins a finals del segle XI, i l'altre que hom qualificaria de primitiu evolucionat i que abastaria la resta. Dues grans figures centrarien, encara que de diversa manera i no pas cronològicament, l'un i l'altre subperíode: l'abat-bisbe Oliba, el primer, i el comte Ramon Berenguer IV, el segon.

II

MOTIVACIÓ DEL PRESENT ESTUDI

Els grans reculls documentals i de textos publicats des de finals del segle XVII fins a principis del segle XIX, especialment la *Marca Hispanica*, l'*Espanya Sagrada* i el *Viage* de Villanueva, han posat a la nostra disposició i han salvat sovint de la pèrdua total molts dels textos historiogràfics produïts en l'època que acabem de delimitar. Sobre la base dels coneguts fins aquell moment, dos eminents erudits, Ferran Valls i Taberner i Lluís Nicolau d'Olwer, van publicar el 1932 sengles estudis historiant la nostra historiografia primitiva, el primer constituint un treball dedicat especialment a la matèria,² el segon integrant, com a examen d'un dels aspectes parcials, un estudi de tot el quadre històric i social de Catalunya a l'època romànica.³ Aquests dos treballs són un preciós i insubstituïble ajut per a tots els qui vulguin enfondir en la matèria que ens ocupa, però la limitació amb què, per causes diverses, aquells dos erudits van haver d'escriure

1. L. NICOLAU D'OLWER, *La Crònica del Conqueridor i els seus problemes*, EUC, XI (1926), 79 ss.

2. FERRAN VALLS I TABERNER, *Els inicis de la historiografia catalana*, dins *Matísos d'història i de llegenda* (Barcelona 1932), 112 ss.

3. *La Catalogne à l'époque romane*, Conférences faites à la Sorbonne en 1930 par MM. ... NICOLAU D'OLWER .. (Paris 1932).

llurs assaigs, i les descobertes posteriors, fan possible avui, al nostre semblant, una visió més completa i més treballada del tema, i això és el que anem a intentar ara en la mesura de les nostres forces.

III

SITUACIÓ DE CATALUNYA EN ELS PRIMERS TEMPS DE LA RECONQUESTA

És ben poc el que sabem del que va esdevenir-se en els països que després havien d'ésser de llengua catalana en el moment de la invasió sarraïna. Tant els textos historiogràfics propis, com les cròniques àrabs, com les franques, mantenen un silenci gairebé absolut sobre el que foren els darrers dies d'Aquila, fill de Witiza i potser darrer rei visigot de la Tarraconesa i la Narbonesa, regions que, com és sabut, no semblen haver estat mai regides per Roderic, successor de Witiza en la resta del domini visigòtic.⁴ Tot fa suposar, però, que l'ocupació de bona part del país, després de llargs mesos de vacil·lació, va fer-se per la violència,⁵ i que això, la proximitat dels dominis francs, l'aspror de la terra en el seu extrem nord, la relativa facilitat de l'evacuació per les vies del mar cap a Provença i Ligúria i cap a les Balears i Sardenya, i el fet que la frontera entre cristians i sarraïns passés durant molts de segles pel bell mig del que després ha estat el mateix cor del nostre país, van contribuir a la fugida de considerables masses de població autòctona, i especialment de les que constituïen les classes dirigents, i a l'interès dels musulmans a mantenir netes de cristians i àdhuc semidespoblades part de les regions situades al nord de l'Ebre i a l'est del Segre que venien a ésser com el glacis defensiu de llur Frontera Superior. Comsevulla que fos, sembla que en les primeres ciutats de l'antic reialme visigòtic recuperades pels francs — Narbona (759), Girona (785),

4. És sabut que només en les regions nord-orientals del domini visigòtic han estat trobades monedes d'Aquila, la darrera de les quals, encunyada a Girona, ha estat trobada en les recents excavacions de Roses. En canvi, en aquesta zona no han aparegut monedes de Roderic.

5. Havent iniciat la invasió el 27 d'abril de 711 i havent ocupat Toledo potser l'11 de novembre del mateix any, no és sinó després de la unió de Tàric i Mussa, esdevinguda a finals de juliol o primers d'agost de 713, que els dos cabdills musulmans es dirigeixen contra Saragossa. L'acció contra Catalunya no va ésser empresa més que després d'ocupada la capital aragonesa i d'haver-hi romàs algun temps pacificant el país. Això situaria aquella acció a la tardor del 713 al més aviat, o sigui dos anys després de l'ocupació de Toledo, i dos anys i mig més tard del desembarc a l'Estret (veg. CLAUDIO SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *Itinerario de la conquista de España por los musulmanes*, «Cuadernos de Historia de España», X (1948), 21 ss.). En realitat, sembla molt probable que l'ocupació de Catalunya pels sarraïns no va tenir lloc fins al temps d'Al-Hurr (716-719), i més concretament el 717 o el 718.

Barcelona (Sori) —, no hi havia molt importants comunitats cristianes i és probable que la jerarquia episcopal hi hagués estat poc o molt interrompuda.⁶

Tot això implicava la impossibilitat de continuar normalment la tradició cultural anterior a la invasió sarraïna. Tot i que en la reconquesta intervinguessin activament elements de l'antiga casta militar visigòtica i de les masses hispano-romanes de la població, refugiats entre els francs o en les regions difícilment accessibles del nord del país, aquests elements, que mai no havien viscut gaire lligats als centres oficials més actius de la cultura visigòtica, com Sevilla o Toledo,⁷ no tenien possibilitat, per la difcultat de llur viure o per la dispersió en què es trobaven, de continuar amb unes directrius culturals pròpies, i eren influïts, per altra banda, per la cultura franca que, amb els primers carolingis, acabava d'arribar a un dels seus moments més brillants. Altrament, les darreries del segle VIII i la primeria del IX són per a la nostra terra culturalment ermes. Els nostres millors esperits, com Teodulf i Agobard, són trasplantats més al nord, prop dels centres impulsors de la vida espiritual de l'imperi carolingi. La precarietat del domini cristià al sud del Pirineu mentre el califat cordovès va mantenir la seva expansivitat, i la rígida sotmissió als comtes francs després de la revolta de Bera, fan impossible que a casa nostra — plaça d'armes del domini franc en la seva frontera — es formi una historiografia que es distingeixi de la historiografia oficial carolíngia.

Durant molt de temps, Barcelona resta massa a l'extrem més perillós d'aquest territori militar perquè pugui florir-hi una cultura. Ausona no és repoblada fins a les acaballes del segle IX; Empúries fou destruïda devés la meitat del mateix segle o potser abans; Roda i la Seu d'Urgell no prenen importància política fins a mitjan segle X. Només Girona sembla tenir en aquest temps prou importància urbana i gaudir d'una pau i una estabilitat suficientment assegurades per la solidesa del seu recinte amurallat i per la seva posició terres endins, lluny de costes i de fronteres, alhora que, per la seva situació en un entreforc de rutes d'importància vital, rebia més fàcilment les influències del món exterior i podia, al seu torn, difondre una naixent influència.

6. NICOLAU, *La Catalogne*, 2 s. RAMON D'ABADAL I DE VINYALS, *Catalunya carolíngia*, II: *Els diplomes carolíngis a Catalunya* (Barcelona 1926-1950), pàg. x s. Fem la deguda excepció de la zona setmanana compresa entre Beziers i Nîmes, que va ésser ocupada sense lluita pels musulmans primer i pels francs després.

7. És sabut que a la zona oriental de la Península va ésser del tot desconegut l'ús de l'Era hispànica durant les dominacions romana i visigòtica, i que el tipus monetari visigòtic de la Tarraconesa, la Narbonesa i del nord de la Cartaginesa, comprenent-hi Sagunt i València, va ésser fins a Recesvint diferent del de la resta del domini visigòtic i amb característiques romanes o bizantines (veg. JOSEP VIVES, *Inscripciones cristianas de la España romana y visigoda* (Barcelona 1942), i FELIP MATEU I LLOPIS, *Sobre el numerario visigodo*, «Ampurias», III (1941), 89 ss.).

IV

LES PRIMERES MANIFESTACIONS HISTORIOGRÀFIQUES

Per això no ens ha d'estranyar que les primeres manifestacions de la nostra historiografia en aquest període apareguin a la ciutat dels quatre rius. La data del 10 d'octubre de 828 és la d'una nota annalística, posada, sens dubte coetàniament, a la fi d'una llista dels reis visigòtics que encapçala un manuscrit del *Forum Judicum* del segle VIII.⁸ Heus ací el text íntegre d'aquesta nota venerable amb què s'inicia la sèrie de monuments conservats de la nostra historiografia en el període que estudiem:

«Era .DCCC.LXVI., sic venit Marohane ad Ierunda, .iv.º idus noctubres, anno .XIII.º, imperante Ludovvico.»

El *venit... ad Ierunda* i l'interès purament local i eventual de l'anotació ens asseguren que fou feta a Girona mateix i contemporàniament al fet consignat. Aquest, per altra part, s'enllaça amb l'episodi, narrat per les cròniques franques, de la revolta d'Aissó i amb la incursió que, en ajut d'aquesta, va fer el cabdill sarraí Abu Maruan (el *Marohane* de la nota) fins a Barcelona i Girona.

Un segle llarg hem d'esperar per trobar un nou testimoni d'activitat historiogràfica a casa nostra, i aquest apareix també a Girona: és una *Crònica dels reis francs* escrita per Gotmar II, bisbe de Girona, l'any 939, que només se'ns ha conservat en versió aràbiga inclosa per Al-Massudí en la seva obra *Les prades d'or*. Aquella crònica,⁹ escrita probablement en llatí, va ésser dedicada pel bisbe gironí al príncep Alhàquem, fill i hereu d'Abderrahman III, que sembla haver conegut durant un viatge a Còrdova, on potser va actuar d'ambaixador. És, en realitat, una breu cronologia dels reis de França des de Clodoveu a Lluís IV *d'Ultramar* (481 a 939), amb l'anotació d'uns pocs fets esdevinguts en alguns dels regnats, entre els quals només es refereixen directament a la nostra història l'avenç de Lluís *el Bondadós* fins a Tortosa i el setge que va posar a aquesta ciutat.

L'aparició d'aquests testimonis a Girona, i llurs especials característiques, casen perfectament amb el paper d'aquesta ciutat en el procés de

8. És el lat. 4667, Colbertinus, de la Bibl. Nat. de París (NICOLAU, *La Catalunya*, 183). Cal remarcar que si la datació per l'era hispànica correspon a l'any 828, l'any catorzè de l'emperador Lluís sembla que ha de correspondre al 827.

9. Publicada per F. FERNÁNDEZ Y GONZÁLEZ en versió castellana, *Crònica de los reyes francos por Gotmaro II, BRAH, I* (1877), 454 ss.

reconquesta de la Marca hispànica i amb els gèneres historiogràfics que poc després veurem desenvolupar-se en el nostre país amb més vigoria. La ciutat dels quatre rius es va trobar en la línia de contacte (i algun cop de fricció) entre les dues correnties reconqueridores: la de la costa, de caràcter marcadament franc, amb les etapes de Narbona, Rosselló i Empúries; i la de l'interior, accentuadament indígena, encara que dirigida per gent de nissaga goda, amb les fites de Carcassona, Conflent, Cerdanya, Urgell i Ausona. No resulta, per això, sorprenent de trobar-hi en aquests temps tan reculats una anotació annalística d'interès purament local, deguda segurament a una mà indígena, darrera un text visigòtic ja sense vigència i sense possibilitats de continuació, i un text d'inspiració franca que, tot i el seu abast general, comença a deixar pas a notícies d'interès català. I així trobem prefigurats el que anirem veient en la resta del període: desinteressament dels antecedents visigòtics, persistència declinant de la influència franca, i avenç cada cop més puixant de l'atenció envers la història autòctona.

Notes annalístiques, o amb aspecte de tals, i cronologies, són els gèneres a què pertanyen les dues manifestacions historiogràfiques que estudiem.¹⁰ Les primeres constitueixen la forma més elemental i espontània d'historiografia, forma cultivada durant bona part dels temps medievals per tot l'occident europeu, i per tant a Catalunya i en els pobles que li són veïns, tant al nord com a l'oest. Aquelles característiques d'elementalitat i espontaneïtat permeten de prescindir de la recerca d'un origen comú del gènere i dels camins de la seva difusió, puix que en general sembla lògic de creure que les més antigues sèries annalístiques neixen *sur place*, sense l'estímul imitatiu d'altres sèries preexistents que, a llur torn, han nascut independentment també en altres indrets més o menys pròxims o remots. Quant a les cronologies, i d'una manera especial les dels reis francs, acostumaven a ésser redactades perquè acompanyessin les col·leccions

10. En relació amb aquesta activitat historiogràfica de terres gironines cal posar, almenys per la seva proximitat geogràfica i cronològica, una altra nota, conservada epigràficament; ens referim a la continguda en la làpida trobada recentment a Santa Maria de Roses, en la qual es fa constar en vuit versos, que volen ésser dactílics, seguits d'un díctic lleoní molt imperfecte, que el comte Sunyer (que sembla ésser el de Barcelona) havia ordenat la reconstrucció d'aquella església i que la seva muller i els seus fills havien acomplert els seus manaments. L'autor d'aquest text deu haver estat el sacerdot Argibad, encarregat de l'obra reconstructora, puix que parla en primera persona en el díctic final de la inscripció. La data d'aquesta ha d'ésser posada entre el retir del comte Sunyer a la vida monàstica, vers 946, que és alludit pel nostre text, i la mort de la seva muller Riquilda, el 955 (veg. PERE DE PALOL I SALELLAS, *Una làpida medieval de Santa Maria de Rosas*, *AST*, XIX (1946), 273 ss., i ANSCARI M. MUNDÓ, *Les inscripcions i els primers documents de Santa Cecília de Montserrat*, «Miscel·lània Puig i Cadafalch», vol. II, en premsa, nota 23).

legislatives i documentals i permetessin d'interpretar millor la data i la motivació de cada una de les peces que integraven les dites colleccions. De mica en mica, les cronologies o genealogies, molt eixutes al principi, van deixant lloc a la inserció de fets importants del regnat de molts dels sobirans o jerarques que s'hi esmenten, alhora que el costum d'ajuntar-les a les colleccions legislatives esdevé tan arrelat que, baldament l'adopció de l'era cristiana fa menys necessari el recordatori de la cronologia dels reis, hom continua juxtaposant els textos historiogràfics als jurídics fins a moments tan pròxims a nosaltres com el de l'edició de les *Constitucions de Catalunya* de 1704.¹¹

V

LA CRISI DEL 985

La repoblació de les comarques centrals de Catalunya i la consolidació dels guanys territorials al sud de Barcelona degueren permetre una normalització de la vida en aquesta ciutat i un desplaçament vers ella del centre cultural del país ja des del començament del segle X. Amb tot, des del punt de vista de la historiografia, no ens resta res avui que testimoniegi aquesta nova situació.¹² I és que entre aquesta època i les subsegüents hi ha una data memorable que va esborrar moltes coses del nostre passat i va obligar a plantejar la nostra vida col·lectiva sobre unes bases noves: aquesta data és la del 985, any de la terrible incursió d'Almansor, amb la presa i saqueig de la capital catalana i la devastació de gran part del comtat de Barcelona. Ja Valls i Taberner va posar de relleu¹³ la transcendència d'aquesta data en la nostra historiografia primitiva. Vegem-ne una mostra en el fet que en la primera versió dels *Gesta comitum Barchinonensium* que arriba fins al regnat de Jaume I, aquella és l'única data consig-

11. En l'esborrany d'una d'aquestes genealogies, escrit per Pere Miquel Carbonell en uns fulls en blanc del darrer quadern d'un exemplar del *Fasciculus temporum* (avui a l'Arxiu Històric de la Ciutat, de Barcelona) i que duu la data de 1496, el cronista declara que ha redactat la seva obra «per trobar pus fàcilment lo temps dels privilegis, pragmàtiques, constitucions, processos de cort e altres scriptures recordades dins lo Real Archiu de Barcelona, faents, axí per la règia cort, com per les universita[t]s, collegis e singulars persones».

12. Com a testimoni d'aquest suposat expandiment de l'activitat historiogràfica cap al sud només podem adduir la nota inscrita a la làpida commemorativa de la inauguració de la vida monàstica a Santa Cecília de Montserrat, fet que cal datar el 16 de febrer de 946. La làpida degué ésser redactada i gravada pel prevere Gelemir en un moment comprès entre el 947 i el 981 (veg. MUNDÓ, *op. cit.*).

13. VALLS, *Els inicis*, 113.

nada;¹⁴ i una altra en la constatació que en els més antics dels nostres reculls de notes annalístiques o crònics, els episodis anteriors a aquella data són quasi sempre molt distanciat entre ells en el temps i d'interès molt general, o bé hi han estat interpolats posteriorment, mentre que a partir del 985 les anotacions són força més sovintejades i es refereixen en la major part dels casos a fets que concerneixen la nostra història. La terrible prova, de la qual, com de l'afinament d'un metall pel foc, van sortir enfortides la nostra personalitat col·lectiva i la nostra efectiva independència política, va comportar la destrucció de molts documents. Ens ho diuen testimonis escrits immediatament després de la tragèdia, i ens asseguren de la persistència del record d'aquesta destrucció algun apòcrif força més tardà que ens parla de la pèrdua d'«instrumenta quoque cartarum, ac diversa volumina librorum»,¹⁵ i la crònica de Sant Pere de les Puelles, escrita, segons creiem, a finals del segle XIII, que, referint-se al saqueig d'aquest monestir en aquella avinentesa, afirma que «totes les cartes, e llibres, e roba, e tot ço que atrobaren dins lo monastir, cremaren, que no y romàs res, sinó les parets».¹⁶

VI

L'ESCOLA HISTORIOGRÀFICA RIPOLLESA

Aquesta trista experiència va induir potser els dirigents del nostre poble a localitzar a Ripoll, allunyat de les terres sarraïnes i protegit pel cinturó muntanyenc que l'envolta, un centre d'activitat historiogràfica i de custòdia dels textos produïts, iniciant així una tradició que havia d'anar-se continuant al llarg del segle i a la qual veiem ajustar-se encara l'any 1366 el rei Pere *el Cerimoniós*.¹⁷ Comsevulla que fos, el fet és que poc després d'aquest moment, Ripoll queda convertit en el més important dels centres de producció historiogràfica del nostre país.

La turbonada havia fet un gran nombre de víctimes entre la classe dirigent, predominantment visigoda i franca. Molts dels seus membres havien mort en els combats i molts més havien estat fets presoners i mantin-

14. *Gesta comitum Barcinonensium*, Textos llatí i català, editats i anotats per L. BARRAU DIHIGO i J. MASSÓ I TORRENTS (Barcelona 1925), pàg. XXIII. («Cròniques Catalanes», II.)

15. *Marca Hispanica* (Paris 1688), doc. CXXXIII, col. 932.

16. Text establert per a la seva publicació sobre la base del ms. 152 de la Bibl. de Catalunya, fol. 22^v s.

17. JORDI RUBIÓ, *La versió llatina de la Crònica general de Catalunya i Aragó*, EUC, XXI (1936), 346. (= HARILL, I.)

guts captius, Espanya sarraina endins, durant llargues anyades. Per altra part, el poder reial, llunyà i en plena crisi, no havia pogut acudir en ajut d'uns súbdits que ja quasi no ho eren sinó de nom. El país va restar abandonat a les seves pròpies forces i va haver-se de crear dirigents sortits d'ell mateix. És en aquest moment que la llegenda, disfressant a penes la història, situa la institució dels homes de paratge o petita noblesa de Catalunya, que hauria estat creada pel comte Borrell, en veure «que la terra venia a menys de gent d'estat, per ço com en les batalles ne morien tots dies».¹⁸ Però no solament va haver-se de crear nous dirigents, sinó que, cosa més important, va haver d'adoptar noves directrius. I, en fer-ho, hom va esporgar sense vacil·lacions el vell brancatge visigòtic, ja ben mort, i els empelts francs, que mai no havien arribat a agafar bè en l'autèntic tronc indígena. I és colpidor de veure que aquest treball de depuració, d'arrenegar de les entranyes del poble els elements de superació de la crisi, i de convertir aquella quasi mort en una major naixença, va ésser dirigit i presidit per uns homes de nissaga visigòtica: els prínceps del llinatge guifredia, i, entre ells, i, pel que pertany a l'obra cultural i més concretament a la tasca historiogràfica, al davant de tots ells, l'abat i bisbe Oliba.

Altrament, les tradicions de l'escola de Girona podien haver arribat a Ripoll ja una mica abans d'aquest moment. En el curt interval de mig segle, tres fortes i eminents personalitats relliguen els dos centres: l'arquebisbe Ató, bisbe de Vic (...960-971), a la diòcesi del qual pertanyia Ripoll, mentor de Gerbert durant la seva estada a la Marca (967-970), i bisbe de Girona en 971; Arnulf, illustre abat de Ripoll (948-970) i bisbe de Girona (954-970); i Miró Bonfill, comte de Besalú (967-984) i senyor per tant de Ripoll, oncle i orientador d'Oliba en la seva infantesa,¹⁹ bisbe de Girona (971-984) i redactor de l'acta de la tercera consagració de Ripoll (977).

La primera figura destacada de l'escola historiogràfica ripollesa és Oliba mateix. Ascendit a la dignitat abacial el mes d'agost de 1008, és possible que l'encíclica mortuòria del seu antecessor, l'abat Seniofred, mort el 4 de juliol d'aquell any, sigui deguda a la seva ploma. Aquesta devia ésser la seva primera obra historiogràfica i caldria datar-la entre el 4 de juliol de 1008, dia de l'esmentada defunció, i el 8 d'agost, data de la mort d'un altre monjo ripollès, per al qual va ésser fet un afegitó a aquella encíclica.²⁰

18. MIQUEL COLL I ALENTORN, *La llegenda d'Otger Cataló i els Nou Barons*, ER, I (1947-48), 7 s.

19. RAMON D'ABADAL I DE VINYALS, *L'abat Oliba, bisbe de Vic, i la seva època* (Barcelona 1948), 39.

20. Hom havia donat per perdut aquest text des de les pertorbacions de 1835. Sortosament el Dr. Eduard Junyent, director de l'Arxiu Capitular de Vic, va retro-

Després d'aquesta primera obra, hauríem de posar un altre text fune-
rari: l'*Epicedion* a honor del comte Ramon Borrell de Barcelona, mort
el 1018. Nicolau atribueix aquest poema a Oliba.²¹ Es tracta d'un text
d'una certa ambició literària, en versos de deu síl·labes, imitant el ritme
dels asclepiadeus menors catalèctics, i agrupats en vint-i-quatre estrofes de
quatre versos, amb les lletres inicials de cada una seguint l'ordre alfabètic
des de la A fins a la Z. Malgrat aquest artifici, dins la moda del temps,
el text sembla reflectir un sentiment sincer i emocionat.

A continuació cal col·locar la segona part de la més famosa de les
obres d'Oliba: el petit poema *In laudem monasterii Rivipullensis*. En
efecte, és sabut que aquesta composició consta de dues parts: la primera,
dedicada als abats enterrats a Ripoll, i la segona, als membres de la família
comtal que es trobaven en el mateix cas. El fet d'ésser escrita la primera
part en hexàmetres lleonins, i la segona en dístics, ja fa sospitar que es
tracta de dues obres independents, juxtaposades amb posterioritat a la
data de llur composició. Si després observem que les dates d'òbit dels
pòcers de qui és fet esment en la segona part no van més enllà del 984
i que no s'hi esmenta l'enterrament del mateix germà d'Oliba, el comte
Bernat *Tallaferro*, traspassat el 1020, hem d'arribar a la conclusió que
aquesta part hagué d'ésser composta abans d'aquesta darrera data. El fons
històric d'aquest text sembla fornit en part per l'acta de la tercera con-
sagració de la basílica de Ripoll, redactada, com hem dit, el 977 pel comte-
bisbe Miró Bonfill, oncle d'Oliba. L'estil apareix influït sobretot per
Virgili i per Rèban Maur, i no deixen de transparentar-s'hi en algun
cas les mateixes fórmules utilitzades per Miró Bonfill en l'acta abans es-
mentada.²²

L'encíclica mortuòria de Bernat *Tallaferro*, escrita a l'extrema fi del
1020 o a principis del 1021, és una altra de les obres historiogràfiques jus-
tificadament atribuïbles a Oliba, i potser la millor de totes elles des del
punt de vista literari. Els detalls sobre la mort del comte que hi són dra-
màticament reportats procedeixen sens dubte d'un testimoni presencial de
l'accident que va ocasionar-la.²³

En fi, després de la quarta consagració de la basílica ripollesa, esde-

bar-ne una còpia, i gràcies a això podem conèixer-lo avui. La conjectura de Nicolau
(*La Catalogne*, 202) que l'imaginava inspirat en l'encíclica mortuòria d'Abbó, abat
de Fleury mort el 1004, de la qual Ripoll posseïa un trasllat, no resulta confirmada
per la comparació d'ambdós textos.

21. NICOLAU, *La Catalogne*, 202. Publicat pel mateix NICOLAU, *L'escola poètica
de Ripoll en els segles X-XIII*, AIEC, VI (1915-20), 27 ss.

22. NICOLAU, *La Catalogne*, 199 ss. Publ. per NICOLAU, *L'escola*, 32 ss.

23. Publicada per LÉOPOLD DELISLE, *Rouleaux des morts du IXe au XVe siècle*
(Paris 1886), 45 ss.

vinguda el 1032, Oliba escriu la primera part del ja esmentat poema *In laudem monasterii Rivipullensis*, en el qual, ultra la influència de Ràban, cal veure la de Juvenc i àdhuc en algun punt la d'Eugeni de Toledo.²⁴ En un moment indeterminat van ésser unides les dues parts del poema d'Oliba, potser suprimint algun vers del començament del text dedicat als comtes, que en la seva forma actual sembla començar *ex abrupto*, com fa notar el P. Albareda. Aquest mateix erudit sospita que, primitivament, hi havia hagut entre els versos setè i vuitè, o entre els desè i onzè, d'altres versos on era fet esment dels abats antecessors d'Arnulf, que és el més antic entre els alludits per l'abat poeta.²⁵

A part d'aquests escrits, tots ells de caràcter biogràfic, creiem que cal veure la mà d'Oliba en l'inici d'una altra obra d'interès més vast i de caràcter més impersonal que va assolir una extensa difusió. Ens referim a la sèrie d'annals ripollesos, anomenats crònics *Rivipullenses*, les primeres versions dels quals semblen haver-se format durant la primera meitat del segle XI. Ja insistirem sobre això en el capítol on, per raons de mètode, estudiarem en conjunt les sèries annalístiques iniciades dins el període que ens ocupa.

Mort Oliba, topem de seguida amb una altra obra que ens interessa i que està relacionada amb ell: és l'encíclica mortuòria seva, redactada el mes de novembre de 1046. Escrita en un estil senzill, però ple d'emoció i no exempt d'elegància, constitueix la primera biografia del gloriós abat-bisbe. Està redactada en nom de les comunitats de Ripoll i Cuixà, i degué ésser escrita per un monjo del primer d'aquests monestirs, que apareix citat també en primer lloc en l'encíclica; porta, però, una mena de *post-scriptum* que degué ésser afegit per un monjo de Cuixà, després de rebut el text des de Ripoll i abans de fer-li emprendre la llarga ruta que l'havia de conduir, l'un darrera l'altre, a noranta-tres monestirs i seus catedrals de la Marca i de les Gàl·lies, per a retornar finalment a l'abadia ripollesa.²⁶

A tota aquesta producció, escrita a Ripoll en el curt interval d'una quarantena escassa d'anys, podem afegir uns epitafis metrificats, compostos en data incerta, però raonablement assignable al més aviat a finals del segle XI. Ens referim a la inscripció tombal de Guifré *el Pelós* i del seu fill Radulf i a la de Bernat *Tallaferro* i el seu fill Guillem *el Gras*,²⁷ amb les quals podem cloure l'índex de la producció historiogràfica ripollesa durant el subperíode que hem anomenat primitiu inicial.

24. NICOLAU, *La Catalogne*, 200 s.

25. DOM ANSELM M. ALBAREDA, *L'abat Oliba fundador de Montserrat* (Montserrat 1931), 233 ss.

26. Publicada per J. VILLANUEVA, *Viage literario*, VI, 302, ap. 29.

27. Publicades per NICOLAU, *L'escola*, 27, 35.

Sense ésser redactades a Ripoll, podem dir que pertanyen al seu mateix àmbit cultural altres obres redactades a la mateixa època que les que acabem d'estudiar. Ens referim a les escrites a Cuixà i a Sant Martí del Canigó.

Va ésser a Cuixà on fou redactada, poc després del 1040, la famosa lletra del monjo Garsies a l'abat Oliba que constitueix una veritable història de la fundació i primers temps d'aquest monestir, molt semblant a la que fou escrita un segle més tard per a Ripoll.²⁸ La intenció historiogràfica de Garsies és evidenciada per ell mateix en intercalar en la seva relació uns mots com aquests:

«Enim vero antiquiora posteris memoriae tradere laude et testimonio dignum est.»

Les seves fonts són, per un costat, la tradició verbal que li arriba a través del monjo Arnau, mestre d'escola del cenobi i més tard abat de Sant Feliu de Guíxols,²⁹ i per l'altre, els documents, com ell mateix afirma:

«Nonnulla ergo quae sunt inter cartulas descripta inveni, et ex ipsis quicquid luculentius invenire potui, cum essent multa quae pene legi vel perspici non valerent, pauca quae pugillo arripere potui aut multorum utilitate prona condere studui voluntate ita.»

A destacar, com diu Nicolau, en l'obra de Garsies, «una qualitat que li val un lloc d'honor entre els seus contemporanis: és la seva emoció davant la natura, quan ens pinta el paisatge i el clima de la vall del Canigó on era situat el seu monestir».³⁰

També fou un monjo de Cuixà qui, a la fi del segle XI, va escriure, partint principalment de tradicions orals, una bella i patètica història de Pere Ursèol, el dux de Venècia mort en el monestir pirinenc en olor de santedat l'any 977. «Poques vides de sants escrites en el seu temps», diu, ponderant-la, el P. Albareda, «la igualen en riquesa de detalls, en vibració de sentiment, en puresa d'estil».³¹

També ens hem de referir a Sant Martí del Canigó, a causa d'haver-s'hi redactat, l'any 1050, l'encíclica mortuòria del comte Guifré de Cerdanya, fundador del monestir, on va passar com a monjo els darrers anys de la seva vida.³² Com a complement d'aquesta encíclica podem afegir l'epi-

28. Publicada a *Marca Hispanica*, cols. 1072 ss.

29. ALBAREDA, *Oliva*, 261, 272 s., 298 s.

30. NICOLAU, *La Catalogne*, 213.

31. ALBAREDA, *Oliva*, 280. Publicada per MABILLON, *Acta*, s. V, 874.

32. Publicada per DELISLE, *Rouleaux*, 49 ss.

tafi en vers de la tomba del mateix comte, el text del qual ens ha estat conservat per Pujades.³³

Fora del far lluminós de Ripoll i dels seus satèl·lits, podem sorprendre ací i allà algunes guspises d'activitat historiogràfica. A la Seu d'Urgell, per exemple, devés el 1040, trobem l'escolàstic Borrell a qui ha estat atribuïda una *Vita sancti Ermengaudi episcopi*, biografia del sant bisbe urgellità mort el 1035.³⁴ A Sant Miquel del Fai cal destacar el bell epitafi, metrificat d'acord amb la prosòdia clàssica, dedicat a Guillem, fill de Berenguer Ramon I, mort vers 1060:

«... Paris alter et alter Achilles,
non impar spetie non probitate minor.»³⁵

I a Barcelona, com a primeres mostres arribades fins a nosaltres d'historiografia barcelonina d'aquesta època, l'epitafi en vers de Ramon Berenguer I († 1076), el text del qual, conservat per Pujades,³⁶ va ésser traduït al català, segurament ja a finals del segle XIII, per incorporar-lo a algunes de les nostres cròniques;³⁷ i un elogi, també en vers, del dit comte, que el mateix Pujades va transcriure d'un manuscrit que en el seu temps es conservava a Sant Pere de les Puelles.³⁸

VII

LA HISTORIOGRAFIA PRIMITIVA A LA CATALUNYA OCCIDENTAL

Al costat de les restes d'activitat historiogràfica de la Catalunya oriental o Marca hispànica que acabem d'examinar, hem de posar les que poden recollir-se procedents de la Catalunya occidental, o sigui dels comtats de Pallars i Ribagorça, que en aquests segles reculats van viure una mica isolats de la resta de Catalunya, i van rebre, per una banda, una marcada empremta navarro-aragonesa, i per l'altra, una influència franca gens

33. JERONI PUJADES, *Crònica universal del principado de Cataluña*, VII, 366.

34. NICOLAU, *La Catalogne*, 239. Publicada per VILLANUEVA, X, 306 ss., ap. 30.

35. Publicat per PRÒSPER DE BOFARULL, *Los condes de Barcelona vindicados*, I (Barcelona 1836), 246.

36. PUJADES, *Crònica*, VII, 546.

37. El trobem en català en el *Llibre de les nobleses dels reys* de Francesc, i en la compilació del ms. 152 de la Bibl. de Catalunya (veg. COLL I ALENTORN, *EUC*, XIII (1928), 506). El trobem en castellà en la compilació del ms. 1814 de la Bibl. Nac. de Madrid, fol. LVIIb. Les tres compilacions deriven d'una altra de més antiga que creiem aplegada poc abans de 1283.

38. PUJADES, *Crònica*, VII, 78.

negligible, no solament en funció de les relacions que van mantenir amb Tolosa, sinó també probablement a causa de tradicions familiars de les dinasties comtals governants.

En estudiar aquestes romanalles ens trobem en primer terme amb les famoses *Genealogies de Roda*, anomenades així per haver-se conservat en un còdex procedent de la catedral d'aquesta població ribagorçana, escrit, en la part que ens interessa, molt poc abans del 992.

Avui, després dels recents i acurats estudis de Lacarra,³⁹ sembla fora de dubte que el còdex de Roda en el seu sector més antic, que és el que conté les *Genealogies*, va ésser redactat a Nàjera devés 980-990 a iniciativa de la cort navarresa, i que no fou dut a Roda fins al període 1129-1134, probablement per Pere, abat d'Iratxe (Navarra), que fou bisbe de Roda durant aquells anys. Això, i el fet que les *Genealogies* estiguin principalment dedicades a dinasties alienes a les terres catalanes, semblaria justificar que descartéssim d'ocupar-nos-en ací pel fet de considerar-les totalment fora del marc dins del qual executem la nostra tasca, i així han opinat, per altra banda, els erudits catalans que han treballat sobre el tema que ens ocupa.⁴⁰ Però, contràriament a això, creiem que seria un error de passar-les ara per alt i de no aprofitar aquesta avinentesa per intentar la rectificació d'un punt de vista que estímem equivocac.

Efectivament, les anomenades *Genealogies de Roda*, preses en llur conjunt, són estranyes a la nostra historiografia, però dins elles hi ha dues sèries completes i diverses notícies intercalades en altres sèries, que procedeixen sens dubte, i, pel que es refereix a les primeres, quasi sense elaboració ulterior, de la Catalunya occidental i possiblement del centre cultural Roda-Alaó.

Les sèries completes són: una genealogia dels comtes de Pallars i de Ribagorça, des de Ramon I de Pallars-Ribagorça (...884?-920...) fins a Ramon II de Ribagorça (950-970), i una cronologia dels reis francs, del mateix tipus de les que trobem repetidament a Catalunya, que agafa des de Carlemany (768-814) fins a Lotari (954-986).

Les notícies intercalades són les següents:

1) en la genealogia dels reis navarresos de la branca Ximena, la indicació d'ésser Dadildis, muller de Garcia Ximenis, germana de Ramon I de Pallars-Ribagorça; i la d'haver-se casat en segones núpcies Belasquita, filla de Sanç Garcés I, amb Galí, fill de Bernat I de Ribagorça;

2) en la genealogia dels comtes d'Aragó, l'afirmació d'haver estat con-

39. JOSÉ M. LACARRA, *Textos navarros del Códice de Roda*, EEMCA, I (1945), 193 ss.

40. NICOLAU, *La Catalogne*, no hi fa la menor al·lusió; VALLS, *Els inicis*, 123, s'hi refereix només de passada.

ferits per Carlemany a Asnar Galí I els comtats de Cerdanya i Urgell, en perdre el d'Aragó, i de jaure enterrat en aquells territoris; i la informació d'haver estat Galí Asnar II pare de Toda, muller de Bernat I de Ribagorça;

i 3) en fi, en la genealogia dels comtes de Gascunya, la precisió d'haver estat el comte Guillem Garcia sogre de Ramon II de Ribagorça.

Quant a les sèries completes, la dels reis francs és indubtable que no va ésser objecte de cap manipulació després de la seva tramesa des de Catalunya; i l'esquemàtica simplicitat de la dels comtes de Pallars i Ribagorça fa molt difícil la hipòtesi que haguessin estat sotmesos a modificacions o interpolacions, un cop arribats a Nàjera, els materials enviats des d'ací.

La data de redacció i tramesa d'aquests textos ve determinada pels anys en què coincideixen el regnat de Lotari i el govern de Ramon II, o sigui el període 954-970. Tenint present el temps en què hom suposa redactat el còdex i les característiques de les altres genealogies d'aquest, hauríem d'arribar a la conclusió que hem de col·locar el moment de la composició dels nostres textos cap a la darrera del període indicat. En confirmació d'això hi ha el fet d'ésser alludida en la genealogia ribagorçano-pallaresa la filla de Bernat I, Ava, com a comtessa de Castella, allusió que ens porta fins a un moment posterior als anys 958-961 en què aquesta va casar-se amb Garci Fernández, fill de Fernan González, i posterior als dies en què aquest va associar el seu fill a les tasques de govern, cosa que sembla esdevenir-se molt a començaments del 970.⁴¹ Aquest any devia ésser, doncs, el de la confecció i tramesa a Nàjera dels textos historiogràfics esmentats.

Potser la genealogia dels comtes de la Catalunya occidental no va ésser confeccionada expressament per a satisfer les peticions de la cort navarresa, sinó que ja existia prèviament, com s'esdevenia sens dubte amb la cronologia franca, i hom es va limitar a treure'n còpia i a enviar-la al peticionari. Fos com fos, és quasi segur que un exemplar de l'esmentada genealogia va romandre a Alaó, puix que, en un text historiogràfic que estudiarem en el subperíode següent, redactat en aquest monestir poc després del 1078, o sigui molt abans que el còdex de Roda fos portat a Ribagorça, se'n transparenten algunes frases.

41. JUSTO PÉREZ DE ÚRBEL, *Historia del condado de Castilla*, II (Madrid 1945), 609, 631.

VIII

ELS CRONICONS

Ja hem fet allusió més amunt a la importància que té en el període que estudiem el gènere historiogràfic constituït per les sèries de notes de tipus annalístic, una mica convencionalment anomenades crònicons, i hem apuntat també el nostre parer sobre l'aparició d'aquesta modalitat historiogràfica, típica d'aquests segles, i sobre la naixença de la sèrie ripollesa, la més antiga entre les que ens han pervingut. Ara anem a examinar el conjunt de la qüestió, apartant-nos per uns moments del pla cronològicogeogràfic a què ens hem proposat d'ajustar-nos en aquest estudi, puix que ho exigeix així la natura del tema, el qual, com es comprendrà pel que segueix, no permet un examen fraccionat.

Els nostres crònicons, ja des de llurs exemplars més arcaics, apareixen formats per la mescla íntima de diversos elements, els principals dels quals són:

- 1) les cronologies dels papes, dels emperadors i dels reis de França;
- 2) els obituaris o necrologis, que, baldament siguin en els orígens i per definició uns textos purament litúrgics, ben sovint esdevenen en part intencionalment i pràcticament historiogràfics;⁴²
- 3) les notícies tretes, bé d'altres crònicons, i en aquest cas quasi sense modificació, bé de cròniques més circumstanciades i de documents, i en tal eventualitat reduint-les prèviament a la forma més esquemàtica possible,
- i 4) les anotacions annalístiques pròpiament dites, fetes contemporàniament als esdeveniments que hom ha tingut interès a consignar.

Aquests crònicons no són elaborats sobre el model d'altres textos de la primera Edat mitjana, coneguts amb la mateixa denominació, com per

42. No estudiem ací els nombrosos necrologis catalans conservats perquè, com diem, es tracta de textos fonamentalment litúrgics i només de vegades accidentalment historiogràfics. De totes maneres, ens permetem d'assenyalar el gran interès que tindria una anàlisi detinguda de cada un d'ells, tasca que no sembla que pugui estar a l'abast sinó d'especialistes en la història de les cases, localitats i comarques on van ésser redactats. Entre aquests necrologis, tenen en certa mesura una intenció historiogràfica nombroses anotacions del de Sant Joan de les Abadesses, dels dos de Serrateix, del de Solsona, dels tres de Vic, del de Vilabertran (útil sobretot per a la història dels Rocabertí), dels tres de Girona, del de Montserrat i del contingut en el breuari del rei Martí (limitat aquest als òbits de persones de la família reial). Poc intencionats des del nostre punt de vista són el de Santa Cecília de Montserrat, els fragments conservats dels de Ripoll, el d'Ullà i els dos de Sant Cugat. I es pot dir que s'escapen totalment del quadre historiogràfic el de Roda (esculpit en les pedres del claustre d'aquella seu) i el de Sant Esteve de Banyoles.

exemple els crònics de Víctor de Tunis, sant Isidor i Joan de Bícjar, i ni tan solament a semblança dels crònics del grup de Moissac, evidentment coneguts a Ripoll en la seva versió d'Anià almenys a partir del segle XII, i explotats per a la redacció d'alguna de les anotacions dels crònics *Rivipullenses*.⁴³ En general, aquests textos són relativament circumstanciats en llurs notes, contràriament al que s'esdevé amb els nostres crònics que deixen habitualment reduïts llurs assentaments a una sola i curta frase. Per això, si els haguéssim de cercar un patró, més aviat ens decidiríem pels passatges més eixuts dels crònics d'Eusebi, de sant Jeroni, de Pròsper d'Aquitània i de Beda, quasi tots ells prou coneguts i aprofitats pels redactors dels nostres en les notícies relatives als primers segles de l'era cristiana.

Alguns d'aquests crònics, degut a llur interès purament local o a l'isolament i estancament cultural en què van viure els centres on van ésser produïts, van limitar-se a ésser continuats durant un temps més o menys llarg fins a quedar estroncats definitivament. D'altres, en canvi, per les raons contràries, van ésser objecte de múltiples còpies en temps diferents, i per tant amb abasts cronològics diversos, i molts cops van ésser enviats a d'altres centres culturals on hom va continuar-los amb notícies que atreïen l'atenció de llurs nous posseïdors, de manera que els més divulgats dels nostres crònics constitueixen veritables famílies amb un tronc principal ramificat en múltiples branques collaterals.

Els més antics entre ells acostumen a ésser escrits aprofitant els espais en blanc de les taules de còmput pasqual, però més endavant ja són copiats sense relació amb aquestes taules i sovint omplint els espais vacants deixats en manuscrits preexistents o acompanyant col·leccions legislatives per a la interpretació de les quals podien constituir eventualment un ajut.

Tal com hem dit abans, creiem que la família ripollesa de crònics és, entre les que avui coneixem a casa nostra, la d'inici més reculada; que cal·llocar aquest inici precisament durant els llargs anys de pontificat de l'abat Oliba; i que és lògic de suposar, per tant, que la primera anella de la cadena de què formen part els crònics *Rivipullenses* que avui es conserven va ésser forjada seguint inspiracions seves.

El més antic dels *Rivipullenses* de text conegut és el que transcriu Villanueva sota el títol de *Chronicon alterum Rivipullense*.⁴⁴ Si se'ns n'ha salvat el text, no se'ns n'ha conservat, però, el manuscrit, que fou destruït durant les pertorbacions del 1835. Per això, per a un examen paleogràfic, tan important en l'estudi dels crònics més primitius, no disposem d'altre

43. Almenys les relatives al valí Sama (Al-Samh) i la corresponent a la reconquesta de Girona.

44. *Viage*, V, 241 ss.

element de judici que algunes vagues, escasses i sovint insegures indicacions, donades per l'editor del text.

El cronicó esmentat està format per anotacions que agafen des de l'any 27 de la nostra era fins al 1191, i Villanueva ens diu que tots els assentaments a partir del corresponent a la presa de Barcelona del 985, són de mà més recent que els anteriors, llevat d'uns pocs d'aquests que també són de mà més recent, sense que indiqui prou clarament si la mà recent és sempre la mateixa, ni si la part antiga és deguda o no a un sol escriba. La impressió, però, és que tota o quasi tota la part antiga devia ésser d'una única mà, i que la part moderna, que comprèn des del 985 fins al 1191, ultra cinc notes intercalades en la part antiga i que corresponen als anys 888, 935, 970, 978 i 979, és fàcil que sigui deguda a diverses mans. Les cinc notes alludides són totes elles relatives a la història del monestir de Ripoll: les tres primeres dedicacions del cenobi i la mort dels abats Arnulf i Guidiscle. En canvi, tretes aquestes notes, no en resten en la part antiga del cronicó més que dues que es refereixin a Ripoll: una del 882, evidentment interpolada encara que Villanueva no ho digui, puix que trenca la illació que hi ha entre les de 881 i 883, i l'altra referent a la mort de Guifré II, en ocasió de la qual recorda que el seu pare, el gran Guifré, jeia enterrat a l'abadia ripollesa. Però cal notar que en aquestes dues efemèrides Ripoll és alludit pel seu nom, com si l'anotador es mirés el monestir des de fora, mentre que en les cinc anotacions de mà més recent abans esmentades, si aquest és alludit, ho és amb les frases *nostri coenobii*, *hujus cenobi* i *hujus ecclesiae* que indiquen prou clarament que el narrador hi residia. I cal subratllar també que, entre les poques notes relatives a fets d'història catalana corresponents a la mà antiga, destaquen la dedicació de la capella de Sant Germà de Cuixà, l'edificació de la basílica de Sant Miquel de Cuixà, el govern del comte Seniofré de Cerdanya, el gran protector d'aquest monestir, i la mort del mateix comte.

Tot això sembla menar-nos, amb totes les reserves degudes a la impossibilitat d'un examen material i directe del manuscrit, a la conclusió que el nostre cronicó fou, en ésser confeccionat en temps de l'abat Garí de Cuixà, un *Coxanense*, i no un *Rivipullense*; i que en un moment indeterminat, però posterior al 985 i probablement quan l'abadiat comú d'Oliba feia tan planera la comunicació entre ambdós cenobis, el *Coxanense* fou dut a Ripoll i hi fou continuat després d'intercalar en les anotacions cuixanes les cinc d'interès ripollès abans indicades, tretes de les actes de les successives dedicacions de l'església de Ripoll i d'algun necrologi o abaciologi d'aquest monestir. La major freqüència de les anotacions dins de la quarta dècada del segle XI, el fet que dins d'aquesta s'iniciïn les notícies relatives als reis de Navarra, Aragó i Castella, descendents de Sanç *el Major*,

amic d'Oliba, i l'exccepcional consignació de certs esdeveniments de la mateixa dècada, com són les dedicacions de les seus de Vic, Girona i Urgell, a dues de les quals va assistir l'abat-bisbe, ens decantarien a creure que fou per aquest temps, potser poc després de la quarta dedicació de Ripoll (1032), quan el nostre text va canviar de residència, en original o en còpia, i va esdevenir la rel de la família ripollesa de cronicons.⁴⁵

El còdex que contenia el nostre cronicó duia, segons Villanueva, el número 37 i, pel que en diu, és evident que pot identificar-se amb el que Bofarull descriu sota el número antic 287 i el modern 19.⁴⁶ Aquest darrer autor afirma que era un còdex «muy antiguo», però no dóna cap detall concret sobre la data que cal atribuir als seus diferents tipus de lletra. Quant a Villanueva, es limita a dir, en relació amb la data, que el manuscrit era de «fines del siglo XI o principios del siguiente», sense precisar la datació per a cada sector del còdex, i més especialment per a cada passatge del cronicó, cosa que no ens permet d'aportar una confirmació paleogràfica de les nostres suposicions abans apuntades. De totes maneres, Bofarull, en els seus *Condes vindicados*, alludeix un cronicó del qual transcriu una nota que coincideix quasi totalment amb la corresponent del publicat per Villanueva, cosa que indueix a pensar en la identitat d'ambdós cronicons. Com que Bofarull ens diu que el text del qual transcriu la nota era en lletra del segle X a l'XI, això semblaria venir en ajut de les nostres hipòtesis.⁴⁷

Per altra part, en el còdex, també perdut, que duia el número antic 130, el més antic 115 i el modern 13, i els caràcters del qual, segons Bofarull, «no bajan del siglo XI», hi havia també un cronicó, precedit d'un catàleg de papes que en la seva part antiga s'acabava amb Urbà II el 1098.⁴⁸

Tot fa creure, doncs, que la família *Rivipullense* va ésser iniciada durant la primera meitat del segle XI, i que dins del mateix segle ja havia proliferat en diversos exemplars que es custodiaven en el monestir. Vegem ara com va produir-se la seva difusió més enllà del clos del cenobi.

És Roda, a la Catalunya occidental, on trobem el més antic testimoni d'aquesta difusió. Efectivament, l'*Alterum Chronicon Rotense*, publicat

45. En un sacramentari del segle XII, conservat avui a la Biblioteca Municipal d'Avinyó de Provença, que Leroquais sospita ésser procedent de Cuixà, apareix una única nota annalística relativa a la conquesta de Barcelona per Lluís el Bondadós, que per la seva redacció sembla emparentada amb la corresponent dels *Rivipullenses*. Ens trobem també ací davant d'una romanalla de l'hipotètic *Coxanense*? Veg. V. LEROQUAIS, *Les sacramentaires et missels manuscrits*, I, 254 ss.

46. FERRAN VALLS I TABERNER, *Códices manuscritos de Ripoll* (Madrid 1931), 15; VILLANUEVA, *Viage*, VIII, 55.

47. BOFARULL, *Condes*, I, pàg. III.

48. VALLS, *Códices*, 9. Urbà II va ésser elegit el 1088 i va morir el 1099; ignorem per què Bofarull va donar la data de 1098 en relació amb aquest pontífex. VILLANUEVA també s'hi refereix, *Viage*, VIII, 53.

també per Villanueva,⁴⁹ és un *Rivipullense* més, que en un cert moment va ésser dut a Roda i continuat allí. Les notícies d'interès ribagorçà comencen a aparèixer-hi a darrers del segle XI,⁵⁰ i per això hem de creure que fou en aquest temps quan va tenir lloc el transplantament. Hem de veure en aquest la mà de Salomó, monjo de Ripoll que va ésser bisbe de Roda des del 1068 fins al 1074 o poc després. En deixar el bisbat, del qual sembla haver estat desposseït per raons polítiques, va retirar-se novament a Ripoll, des d'on malgrat tot va continuar comunicant-se amb la seva antiga diòcesi, com demostra una lletra seva que cal datar a 1095-96, adreçada a Pere I d'Aragó, a Llop, bisbe de Roda, i a la clerecia i poble d'aquesta localitat, que ha arribat fins a nosaltres.⁵¹ En una data pròxima a la d'aquesta lletra, potser uns mesos abans, Salomó devia enviar a Roda una còpia del cronicó de Ripoll que començava amb la naixença de Jesucrist i que havia d'ésser continuada a Ribagorça fins a l'any 1205.

Si el primer testimoni l'hem recollit a Roda, el segon l'hem d'anar a cercar a Tortosa. Una vegada més fou Villanueva qui, sota el títol de *Cronicon Dertusense II*, publicava un *Rivipullense* que s'iniciava l'any 1097 i acabava el 1210.⁵² Com havia anat a parar a Tortosa aquest text? Una lectura d'ell, per poc atenta que sigui, revela tot seguit que el cronicó havia estat, abans d'anar a Tortosa, al monestir, veí de Ripoll, de Sant Joan de les Abadesses. Molt encertadament, Valls i Taberner va relacionar el seu trasllat des del Pirineu a l'Ebre amb el fet d'haver ocupat Ponç de Mulnells, abat de Sant Joan, la càtedra bisbal tortosina des del 1165 fins al 1193.⁵³ Creiem que la tramesa devia fer-se devés 1176, potser en l'avinentsa de la dedicació de la catedral de Tortosa, celebrada el mes de novembre d'aquest any. Prèviament, el curt viatge del nostre cronicó des de Ripoll a Sant Joan de les Abadesses devia haver estat fet després del 1115, any del retorn definitiu dels canonges agustinians a aquest darrer monestir, i possiblement a mitjan segle XII; llavors hom no es devia limitar a continuar el cronicó (probablement sense perdre el contacte amb els qui continuaven el que havia quedat al mateix Ripoll), sinó que hom devia intercalar en les notícies més reculades aquelles d'interès santjoanenc que no constaven en l'exemplar vingut del monestir veí, com aquesta dura i apassionada crítica contra Bernat III, comte de Besalú, culpable d'haver substituït en 1098 els canonges regulars de Sant Joan per una comunitat de monges vingudes de Marsella:

49. *Viage*, XV, 332 ss.

50. Són la presa de Montsó el 1089, i la mort de Sanç Ramírez i de Ramon Dalmau, bisbe de Roda, el 1094.

51. Publicada per JAUME PASQUAL, *El antiguo obispado de Pallás en Cataluña* (Trempe 1785), 109, n. 16.

52. *Viage*, V, 236 ss.

53. VALLS, *Els inicis*, 122.

«In hoc anno Bernardus, Bisuldinensis comes, *perjurus et munere cecatus*, expulit a monasterio Sancti Johannis canonicos regulares, a Romano Pontifice canonicis introductos, et *per pecuniam* in loco eorum *intromisit quasdam Massilienses mulieres.*»

És sabut que aproximadament des de l'any 1071 fins al 1172 el monestir de Ripoll va estar sotmès a Sant Víctor de Marsella, i és sabut també que en aquest darrer monestir va ésser conservat un cronicó que deriva indubtablement de la família *Rivipullense*. D'acord amb els acurats estudis de Dom Wilmart,⁵⁴ sembla que podem formular en relació amb el cronicó marsellès les següents afirmacions: a) el còdex on va ésser anotat fou escrit a Ripoll l'any 1055, i poc després hom va començar a anotar-hi alguns òbits dels abats; b) en arribar els marsellesos hom va continuar fent algunes poques anotacions, fins que el 1168, en vigílies de la partença dels forasters, hom va posar-hi una gran quantitat de notes, procedents quasi totes d'un *Rivipullense*; c) en deixar Ripoll, els monjos de Marsella van emportar-se el còdex i hom va continuar el cronicó a Provença fins al 1543.

El repetit Villanueva ens parla diverses vegades en el seu *Viage* d'un altre *Rivipullense* que va poder examinar en el convent dels carmelitans descalços de Barcelona.⁵⁵ No ens en dóna el text complet i només en transcriu alguna breu anotació, però sortosament aquest cronicó ha arribat fins a nosaltres i és guardat avui a la Biblioteca Universitària de la capital catalana en un volum que duu el número 588 (antic 20-3-12). Havia passat al Carme el segle XVII formant part de la famosa biblioteca del canonge Besora, i hem pogut aclarir, gràcies a haver desenganxat un full de guarda que estava incorporat a la tapa davantera, que Besora va comprar-lo als marmessors de l'ardiaca de Solsona Corrià. Això vol dir que, baldament fos originari de Ripoll, ja fa alguns segles que n'és fora, i àdhuc és quasi segur que fou copiat amb la intenció d'enviar-lo a algú que no residia al monestir. Els textos que precedeixen i segueixen el nostre cronicó dins el volum no semblen tenir cap relació amb Ripoll, i quan, en el text d'aquell, hom fa referència al monestir, és evitat curiosament l'ús d'adjectius com *nostri* o *hujus* que apareixien en el seu model, i àdhuc alguna de les vegades en què, per inadvertència, hom ha arribat a escriure un d'aquells, es veu que l'escriba va adonar-se'n i va expuntuar l'adjectiu i va completar la frase de manera que aquest resultatés innecessari.⁵⁶ Hem de concloure,

54. ANDRÉ WILMART, *La composition de la Petite Chronique de Marseille jusqu'au début du XIIIe siècle*, «Revue Bénédictine», XLV (1933), 142 ss.

55. *Viage*, XI, 70; XV, 191, 206; XVIII, 244 ss.

56. Per exemple, en l'anotació corresponent a la primera dedicació de Ripoll, allà on l'*alterum Rivipullensi* diu «*nostri Caenobii*», el *Rivipullense* de la Universitària diu «*cenobii Rivipulli*»; i en la nota de la segona dedicació, mentre l'*alterum* posa

doncs, que aquest *Rivipullense II*, el més complet de tots els membres de la família, puix que comprèn des del naixement de Jesucrist fins a l'any 1302 i conté unes cinc-centes anotacions, és també un testimoni de l'expansió dels *Rivipullenses*, encara que ignorem quin va ésser el lloc (Barcelona?, la Seu d'Urgell?, Lleida?) al qual estava destinat.

Quant a la data de la transcripció, creiem que cal distingir-hi dues èpoques principals, que corresponen àdhuc a plecs diferents del còdex. Els dos primers quaderns semblen haver estat escrits per una mà de finals del segle XII, llevat d'algunes anotacions i dades afegides posteriorment; la resta, en canvi, sembla escrita per una o diverses mans molt semblants cosa d'un segle més tard. La primera mà agafa fins a l'any 659, i la segona fins a la fi. Hi ha encara alguna anotació escadussera deguda a mà més moderna, com, per exemple, les relatives a la pèrdua d'Espanya a causa de la traïció del comte Julià.

Les fonts més importants dels crònicons de la família *Rivipullense* han estat assenyalades d'una manera general per Nicolau⁵⁷ i de forma més concreta per Valls i Taberner.⁵⁸ Són la *Chronica* d'Eusebi-Jeroni, la *Historia ecclesiastica* d'Eusebi, traduïda per Rufí, i la crònica menor de sant Isidor, a les quals afegiríem nosaltres el cronicó de Beda, per als temps antics, i el cronicó de Moissac o d'Anià, les cronologies dels reis de França, alguns documents, com les actes de les diverses consagracions de Cuixà i de Ripoll, els necrológis, l'epitafi manuscrit trobat dins de la tomba de Ramon Berenguer IV, i, pel que es refereix al *Rivipullense II*, el mateix text llatí definitiu dels *Gesta*, que hi és alludit amb el nom de *Libro gestorum regum Aroganum (sic) et comitum Barchinone*; ⁵⁹ de manera que, si algunes anotacions dels *Rivipullenses* han pogut ésser assenyalades com a font d'alguns passatges dels *Gesta*, aquests, a llur torn, han d'ésser tinguts com a font d'algunes de les anotacions més tardanes del més modern dels membres de la família *Rivipullense*.

Mentrestant, el trasllat a Ribagorça del còdex de Roda en el moment del màxim esplendor del regne d'Aragó *ante unionem* i de la màxima influència aragonesa sobre Ribagorça, motivava la naixença a la capital ribagorçana d'un text anomenat *Chronicon Rotense* per Villanueva, que va trobar-lo copiat en un Breviari de Roda acabat d'escriure el 1191.⁶⁰ L'examen d'aquest text revela que en la seva redacció hi va haver diverses etapes

«hujus cenobii», el cronicó que ara examinem duu «hujus cenobii Rivippulli» amb el primer d'aquests mots expuntuat.

57. NICOLAU, *La Catalogne*, 235.

58. VALLS, *Els inicis*, 115.

59. Ho fa en l'anotació relativa a la mort de Pere *el Gran*.

60. VILLANUEVA, *Viage*, XV, 329 ss.

i vicissituds que intentarem de concretar a continuació. La font de la part més antiga d'aquest cronicó, relativa al període que comprèn els regnats que van des de Sanç Garcés I de Navarra (905-925) fins a la mort de Sanç *el Major* (1035), és l'esmentat còdex de Roda en la sèrie anomenada *Initium regnum Pampilonam*, el primer sector de la qual procedeix, al seu torn, del fragment final de la crònica *Albeldense*. El procés de formació i derivació devia ésser el següent: el fragment final de l'*Albeldense* va ésser escrit a Albelda el 976; ⁶¹ l'autor de l'*Initium regnum Pampilonam* el devia copiar devés 1086 a Nàjera, adaptant-lo sumàriament i continuant-lo fins a aquesta data; ⁶² arribat el còdex de Roda a aquesta localitat en el període 1129-1134, hom va confeccionar aquí un cronicó aprofitant les anotacions de l'*Initium* fins a la mort de Sanç *el Major*, i a partir d'aquest punt, com que les notícies vingudes de Nàjera es referien als descendents navarresos d'aquest rei i a Roda hom no s'interessava per ells, sinó pels seus descendents aragonesos, hom va suprimir la resta de l'*Initium* i el va substituir, aprofitant, però, alguna de les frases d'aquest, per unes anotacions referents als reis d'Aragó *ante unionem*, des de Ramir I (1035-1063) fins a Alfons *el Bataller* (1104-1134). Aquestes anotacions van ésser fetes segurament d'una sola tirada pel mateix redactor que va extractar l'*Initium*, el qual va completar el seu treball anteposant al conjunt una cronologia dels reis de França des de Pipí *el Breu* (752-767) fins a Felip I (1060-1108), testimoniant amb això que treballava a Ribagorça, puix que a Nàjera, o a qualsevol altre punt dels dominis navarro-aragonesos, hom no s'hauria interessat per aquesta cronologia. Aquest cronista va realitzar el seu treball després de la mort de Felip I (1108), puix que dóna el nombre d'anys que va regnar, i abans de la mort del seu successor Lluís *el Gros* (1137), ja que no parla d'ell segurament per la impossibilitat de consignar el total d'anys que va durar el seu regnat perquè encara vivia en el moment de la redacció. El fet que no alludeixi per res el successor d'Alfons *el Bataller*, fa creure que escrivia a la darrerria del regnat d'aquest i que el nombre total d'anys del seu regnat i la data de la seva mort van ésser afegits després, sigui pel mateix cronista en el moment de la defunció del *Bataller*, sigui pel continuador del cronicó que, com veurem, treballava força anys més tard.

Després d'haver estat acabat el 1191 el breuari de Roda, hom va copiar en un espai blanc d'aquest el vell cronicó de 1134 i hom va continuar-lo amb notícies relatives a Ramon Berenguer IV i als seus immediats successors. L'absència de tota allusió a Ramir *el Monjo*, el laconisme de les notes referents a Ramon Berenguer IV i al seu fill, i el fet que hom hi parli

61. Ho diu el mateix text: «Discurrēte praesenti Era TXIII» (FLÓREZ, *España Sagrada*, XIII, 465 s.).

62. LACARRA, *Textos*, 257 ss.

de les conquestes de Pere *el Catòlic* a la regió d'Ademuz, i en canvi no hi sigui feta cap referència a la seva intervenció en la batalla d'Úbeda (1212), tema que mereix l'atenció de la major part dels nostres crònics, ni a la mort del rei ni, per tant, tampoc a la batalla de Muret (1213), fan creure que aquesta continuació del *Rotense* va ésser executada tota d'un cop vers l'any 1210. Ho confirma la presència d'una extensa i detallada anotació relativa a la croada contra els albigesos, corresponent a l'any 1209, en la qual no és esmentat cap esdeveniment posterior a aquesta data.

En fi, en morir Jaume I (1276) hom va consignar la data del seu traspàs i algunes circumstàncies del seu regnat, i així va quedar clos aquest *Rotense* que representa la màxima influència de la historiografia navarro-aragonesa a la Catalunya occidental.

Abans d'entrar a parlar de les sèries annalístiques que van perdurar fins a èpoques més avançades, hem de fer una allusió a un petit cronicó d'interès quasi estrictament local, confeccionat en un centre influït per Cuixà i per Ripoll que ja hem assenyalat com a productor d'altres manifestacions historiogràfiques. Ens referim al text del que fou anomenat per Baluze *Chronicon breve monasterii Canigonensis*, que historia molt succintament la fundació de Sant Martí del Canigó (1001), dóna algunes notícies sobre la vida del seu fundador el comte Guifré de Cerdanya, i consigna la durada del govern dels seus abats fins a les acaballes del segle XII, època en què hom degué redactar el cronicó a base principalment dels documents fundacionals del monestir i del seu necrologi.⁶³

La importància creixent de Barcelona dins el conjunt de territoris catalans primerament i dins la unió catalano-aragonesa després, la vigoria de la seva vida municipal i els importants esdeveniments del temps de Ramon Berenguer IV que deixen una empremta definitiva en la nostra història, donen lloc a l'aparició d'una nova família de crònics: els *Barcinonenses*.

A diferència dels *Rivipullenses*, no sembla que la nova família s'hagi originat en un centre monàstic, ni tan solament en un d'eclesiàstic, sinó que, d'acord amb la gradual secularització de la cultura que pot observar-se en el pas de l'alta a la baixa Edat mitjana, sembla haver-se format a redós de les corporacions civils barcelonines.

Fins al present, hom no ha donat el nom de *Barcinonenses* més que a dos crònics del segle XIV, publicat per Martène i per Flórez l'un,⁶⁴ i dins la *Marca Hispanica* l'altre,⁶⁵ però és evident que aquests dos textos estan relacionats estretament amb molts d'altres, prou coneguts i àdhuc alguns

63. STEPHANI BALUSII, *Miscellaneorum*, II (Paris 1679), 309 s.

64. FLÓREZ, *España Sagrada*, XXVIII, 331 ss.

65. Cols. 753 ss.

d'ells editats de fa temps, i inèdits i pràcticament desconeguts els restants.

De tot aquest conjunt de crònics, el que sembla representar una etapa més reculada d'elaboració és el que podríem anomenar *Cronicó de Sant Cugat*, a causa de trobar-se copiat en un sacramentari d'aquest monestir, avui conservat a l'Arxiu Reial de Barcelona.⁶⁶ És un text brevíssim que comprèn només deu anotacions d'esdeveniments que van des de l'assassinat de Ramon Berenguer II el 1082 fins a la presa de Siurana el 1153. Encara que la còpia avui conservada va ésser executada en el segle XIII, el fet de no haver-hi anotacions posteriors al 1153, així com l'absència de tota al·lusió a l'òbit de Ramon Berenguer IV, en contrast amb les anotacions dels òbits de Ramon Berenguer II, Ramon Berenguer III i Alfons *el Bataller*, i amb les de les preses d'Almeria, Tortosa, Lleida i Fraga, i Siurana, menen a la conclusió que aquest nucli embrionari de la sèrie *Barcinonense* va formar-se entre 1153, data de la seva darrera anotació, i 1162, any de la mort del gloriós *bon comte* de Barcelona.

En el mateix sacramentari de Sant Cugat apareix una segona còpia del mateix cronicó, seguida d'una cronologia dels reis francs des de Carlemany fins a Felip August (1180-1223), en època molt pròxima al qual devia ésser escrit el còdex.

L'etapa següent en l'evolució dels *Barcinonenses* ve marcada pel text que podríem designar amb el nom de *Cronicó de Skokloster* perquè es troba en un còdex de la *Lex romana visigotorum* procedent d'aquell monestir suec i actualment a l'Arxiu Reial d'Estocolm. Conté anotacions relatives a la primera conquesta de Mallorca (1114) i a les preses d'Almeria, Tortosa, Lleida i Fraga, precedides d'una cronologia dels reis francs desde Pipí *el Breu* fins a Lluís *el Jove*, amb indicació de la data en què fou instituïda a Catalunya la calendació dels documents pels anys de l'Encarnació de Crist, institució que apareix expressada en unes frases que, amb poques variants, reporten després la major part dels *Barcinonenses*. L'esmentada data, que és la de 1180, junt amb el tipus de lletra en què està escrit el cronicó, que sembla ésser de finals del segle XII, permet de situar cronològicament el text de Skokloster dins de la cadena de crònics de la seva mateixa família.⁶⁷

Com es desprèn del que hem dit, la part pròpiament annalística d'aquestes notes sembla una mica més antiga i més simple que el *Cronicó de Sant Cugat*, per la qual cosa hom podria suposar que la primera anella

66. FRANCESC X. MIQUEL I ROSELL, *Catàleg dels llibres manuscrits de la Biblioteca del Monestir de Sant Cugat del Vallès existents a l'Arxiu de la Corona d'Aragó*, BBC, VIII (1928-32), 224.

67. És el ms. 22 de l'Arxiu Reial d'Estocolm. Demem el coneixement d'aquest text i de les dades que s'hi refereixen al senyor Jordi Rubió, que ha tingut la bondat de deixar-nos-en examinar una còpia.

de la sèrie *Barcinonense* va quedar forjada ja una mica abans del període 1153-1162 en què hem suposat redactat el text de Sant Cugat, i precisament poc després de 1149, any de les preses de Lleida i Fraga.

Poc després de 1239 apareix un nou *Barcinonense*, ja força més extens. És el que ha estat publicat amb el nom de cronicó *Majoricense*, perquè se n'han trobat alguns exemplars a Mallorca, o *del rei Robert*, perquè comença amb una cronologia dels reis de França encapçalada per Robert II *el Piadós* (996-1031).⁶⁸ Es tracta d'un text redactat segurament per a acompanyar alguna col·lecció legislativa d'interès barceloní, i per això hom comença la cronologia franca amb Robert II perquè fou dins del seu regnat, el 1025, quan Berenguer Ramon I va confirmar i establir solemnement les franqueses dels ciutadans de Barcelona, i no havent-se conservat textos legals d'interès municipal anteriors a aquesta data, hom podia prescindir de la part de la cronologia corresponent a temps més reculats.

La nova versió dóna cabuda, entre altres, a notícies sobre la batalla d'Úbeda i sobre les conquestes de Mallorca i València, i acaba amb una detallada anotació relativa a un eclipsi de sol del 3 de juny de 1239. El fet que el text dels *Usatges* que va habitualment amb aquest cronicó contingui el precepte titulat *Que negú no retraga a batiat sa lig*, tret d'una constitució atorgada per Jaume I a Lleida el 1242, fa creure que la versió que ens ocupa fou redactada després d'aquesta data, encara que no sembla que pogués ésser gaire més tard.⁶⁹

Els reculls legislatius que contenien la nova versió foren incorporats a les col·leccions de privilegis atorgats a Mallorca després de la conquesta, i així degué produir-se la primera expansió dels *Barcinonenses* més enllà de les immediacions de la capital catalana.

Fins ací, els diferents textos de la família que estudiem semblen constituïts quasi exclusivament per notes annalístiques pròpiament dites i per les conegudes cronologies dels reis francs, però aviat ens trobem amb una nova redacció molt més ampla en la qual tenen cabuda elements provinents a llur torn d'altres textos historiogràfics. Aquesta nova redacció és la que, sota el títol de *Cronica comunia*, apareix en alguns còdexs confeccionats a iniciativa de la corporació municipal barcelonina.⁷⁰ Comença amb una indicació del anys transcorreguts des d'Adam fins a Crist, i segueix amb anotacions que arrenquen de l'any mateix de la naixença del Redemptor i que són indubtablement tretes de les mateixes fonts que van explotar

68. *Chronicon Mallorquin*, «Memorial Histórico Español», II (Madrid 1851), 425 ss.

69. VILLANUEVA, *Viage*, XIX, 183 s., diu haver vist a Mallorca un manuscrit d'aquest cronicó que fou probablement el mateix que va servir per a l'edició del *MHE*, i afirma que la seva lletra era de la fi del segle XIII.

70. Mss. L-9 i L-10 de l'Arxiu Històric de la Ciutat.

els redactors dels *Rivipullenses* per a les notes corresponents als primers segles de l'era cristiana. A continuació, en ocasió de consignar els martiris de sant Pere i sant Pau, explica amb una desacostumada extensió una curiosa història que diu esdevinguda en temps del papa Corneli (mitjan segle III), relativa a un suposat intent dels grecs de robar els cossos dels dos apòstols, narració que té tot l'aire d'una llegenda local romana, potser basada en algun fet real esdevingut en els temps de l'exarc de Ravenna. Ve després una anotació sobre la mort de Sèneca, i llavors hom salta bruscament a la famosa data del 985 (equivocadament diu 885) incloent per primer cop en la sèrie *Barcinonense* l'anotació de la ràtzia d'Almanson, tan funesta per a Barcelona, i donant-nos la primera versió de la llegenda de la batalla de Rovirans i del llançament amb fonèvol a la plaça de Sant Just dels caps dels cinc-cents cavallers catalans morts en aquella topada. A partir d'aquí, segueixen les notes annalístiques normals fins a la corresponent a l'anada de sant Lluís a Tunis i a la seva mort, fets esdevinguts el 1270. No havent-hi res que s'hi oposi, hem de creure redactada la *Cronica comunia* en aquesta mateixa data o molt poc després.

Cal dir que entre les notes annalístiques n'hi ha alguna, com la referent a la mort del comte de Tolosa Ramon de Sant Gili, que procedeix segurament d'un grup de crònics llenguadocians dels quals ens haurem d'ocupar més avall perquè van donar lloc a una branca especial de la família que estudiem per combinació de llurs dades amb les dels membres d'aquesta.

Segurament poc abans de 1283, una versió dels *Barcinonenses*, molt semblant a la *Cronica comunia*, fou incorporada fragmentadament a una compilació històrico-llegendària en llengua vulgar que no ha arribat fins a nosaltres, però que va originar d'altres compilacions més tardanes, avui conegudes, a través de les quals podem inferir l'existència i característiques d'aquella.⁷¹ És aquest el primer cas a casa nostra d'arromançament d'un crònic, sense que pugui excloure's, però, la possibilitat que la versió catalana del *Barcinonense* existís ja prèviament i l'arromançament, per tant, no hagués estat dut a terme per l'autor de la compilació, puix que pocs anys més tard ja trobem versions catalanes independents i per altra part s'observen significatives concomitàncies de forma entre aquestes versions independents i els passatges corresponents de les compilacions damunt dites.

No serà inoportú de dir ací que en aquestes compilacions apareixen també, semblantment traduïdes al català per primer cop, algunes notes⁷² que

71. Veg. nota 37.

72. Per exemple, les relatives a les preses de Toledo i Montsó i al tercer concili de Laterà.

semblen provenir d'un *Rivipullense* semblant al II que potser ja havia estat arromançat prèviament, puix que en trobem cinc anotacions en català amb lletra de mitjan segle xv en un manuscrit que havia pertangut al cronista aragonès Martín d'Alpartil,⁷³ anotacions que en llur redacció presenten concommitàncies amb la de les notes de les compilacions abans esmentades, sense que pugui dir-se que en provinguin. El fet d'haver-hi, en aquelles anotacions, algun important error només atribuïble a deficient coneixement de la llengua en què estaven escrites («crestinas» per «crestians») i algun aragonsisme o castellanisme («ciudad» per «ciutat»), així com el de referir-se dues d'elles a episodis d'història d'Aragó (preses de Montsó i d'Osca), fan creure que van ésser copiades pel mateix Martín d'Alpartil o per algun aragonès relacionat amb ell.

En relació amb la *Cronica comunia* i sobretot, com ja hem dit, amb el cronicó aprofitat per la compilació catalana de poc abans de 1283, hi ha el que podríem titular *Cronicó Barceloní I*, redactat en català i contingut en un volum de constitucions i privilegis de Barcelona que hom custodiava a l'escribania del Racional de la ciutat, i que conté també l'anomenada *Crònica del Racional*.⁷⁴ Es tracta d'un *Barcinonense* la darrera anotació del qual és del 1295, i que degué ésser acabat entre aquesta data i el 1301.⁷⁵ Conté una cronologia dels reis francs, també en català, que comença amb Carlemany i acaba amb Lluís el Jove i amb la nota de l'establiment de la calendació pels anys de l'Encarnació el 1180, i en la qual hom fa referència a la conquesta de Barcelona per Lluís el Bondadós el 801, com és habitual en aquesta mena de cronologies. Conté també una interessant sèrie de cotitzacions de marc d'argent en relació amb el sou i altres notícies sobre moneda que ja apareixien en el cronicó de la compilació abans esmentada, i àdhuc en algun cas en la *Cronica comunia*, i que retrobarem després reflectides en altres crònics de la mateixa família.

Molt semblant a aquest és el que pot rebre el nom de *Cronicó Barceloní II* que acompanya una versió catalana dels *Usatges* en un manuscrit de mitjan segle xiv. La sola diferència que els separa és l'omissió d'algunes

73. Es tracta del manuscrit Ny.Kgl.S. 2921 de la Biblioteca Reial de Copenhaguen (veg. ANGEL FÀBREGA I GRAU, *La Biblioteca Real de Copenhague, Documentación de Bibliotecas, Manuscritos españoles en bibliotecas extranjeras*, I, «Hispania Sacra», I (1948), 189).

74. Arxiu Històric de la Ciutat, ms. L-5, fols. 34^a ss. Publicat fragmentàriament per NICOLAU D'OLWER, *Sobre unes notes annalístiques del segle XIII, en català i inèdites*, «La Jove Catalunya», I (1906), 4 ss. Per a la descripció general del còdex, veg. les «Publicacions històriques: Recull de documents i estudis» de l'Ajuntament de Barcelona, vol. I, fasc. II, *Crònica del Racional de la Ciutat* (Barcelona 1921), 113 ss.

75. El darrer foli del còdex, que està escrit per la mateixa mà que el cronicó que estudiem, conté unes ordinations de la cort de Lleida de data 17 de juliol de 1301.

de les anotacions del primer (per exemple, la cronologia franca) i la inserció, al final, unes poques efemèrides més, datades entre 1295 i 1298.⁷⁶

A esmentar que, immediatament després del *Barceloní I* i escrites de la mateixa mà, hi ha unes efemèrides en llatí, relatives a fets datables entre 1053 (erradament diu 1000) i poc després de 1213. Aquestes notes no provenen de cap *Barcinonense*, i més aviat semblen tenir un origen eclesiàstic. Potser procedien dels arxius del bisbe o de la Seu de Barcelona.⁷⁷

No és fins ara que hem de parlar dels crònics ja tradicionalment coneguts amb els noms de *Barcinonense I* i *II*. Es tracta de dos textos molt semblants entre ells, encara que el segon és una mica més extens que el primer, i tots dos tenen com a més tardana la mateixa anotació, corresponent a l'any 1311 i relativa a la mort de Jaume II de Mallorca. Totes les anotacions del *I* es retroben en el *II*. La principal diferència entre ells és la inserció pel *II* de la genealogia franca, que és devia trobar també en el model del *I* perquè aquest en transcriu les notes referents a Lluís el Jove i a l'establiment de la datació pels anys de Crist.

L'estreta relació entre ambdós textos queda demostrada, no solament per la coincidència general entre ells, sinó perquè incorren en els mateixos errors.⁷⁸ Quant a la data dels originals, és evident que foren redactats dins el regnat de Jaume II (1291-1327), ja que s'hi parla d'aquest com a vivent i, per subratllar-ho, quan volen referir-se al seu avi i homònim, hom afegeix molts cops al nom d'aquest mots com *olim* o *quondam* per distingir el rei Jaume vivent del difunt. Amb tot, la còpia avui conservada del *II*, que va seguida d'una memòria en català dels privilegis de la ciutat de Barcelona, escrita en la mateixa lletra del crònicó, que comprèn disposicions fins al 1323 que es donen com a recents, va ésser feta, segons es declara en el text, el 1368; i una anotació del crònicó relativa a la forma de trobar l'equivalència entre els anys de l'era hispànica i els de la cristiana permet de suposar que el seu original va ésser preparat aprofitant una versió anterior, confeccionada el 1274.⁷⁹

76. Bibl. de l'Escorial, ms. o.I.12, fols. 96^v ss. (veg. JULIÁN ZARCO CUEVAS, *Catálogo de los manuscritos catalanes, valencianos, gallegos y portugueses de la Biblioteca del Escorial*, 68).

77. En aquest mateix còdex, i aprofitant espais en blanc deixats per l'escriba del crònicó, una mà de principis del segle XV va afegir, encara, una altra sèrie de notes annalístiques en llatí, corresponents a esdeveniments dels anys 1135 a 1291, que es relacionen estretament amb el *Barcinonense III* de què parlem més avall.

78. Ambdós coincideixen a atribuir a un rei Pere la presa d'Almeria el 1147, i a donar Felip l'*Ardit* per mort a Castelló d'Empúries el 1285.

79. Es troba en el ms. lat. 4671A de la Bibl. Nat. de París. En un encapçalament no publicat per Marca, dedicat a exposar la durada de les diverses edats del món, en parlar de l'adveniment de Crist, diu: «a quo tempore jam efluxerunt

En resum, sembla que cal creure que, sobre la base d'un *Barcinonense* redactat en aquesta darrera data i emparentat amb els que van donar lloc a la *Cronica comunia* i a les versions catalanes estudiades més amunt, hom va fer, poc abans de 1323, una nova redacció més extensa afegint-hi anotacions de fets esdevinguts posteriorment a 1274, i entre ells, com a matèria nova en la sèrie, notícies de diverses sortides de la host de Barcelona i duels judicials celebrats en aquesta ciutat, notícies que pertanyen als anys 1278 a 1298. D'aquest cronicó devien sortir, quasi sense alteracions i per simple còpia, els *Barcinonenses I i II*.

També arrenca d'un *Barcinonense* de començaments del darrer quart del segle XIII el *Chronicon Ulianense*, anomenat així per haver estat conservat i continuat a la col·legiata de Santa Maria d'Ullà, amb notes generalment d'interès local i comarcal, fins a l'any 1409.⁸⁰

De pocs anys després que els *I i II* és una nova redacció dels *Barcinonenses*, absolutament inèdita i només coneguda fins ara per una vaga referència de Domínguez Bordona.⁸¹ Se'ns ha conservat en un manuscrit que aplega diversos textos historiogràfics, entre ells una còpia de la versió llatina de la mal anomenada crònica de Sant Joan de la Penya, desconeguda de Massó i Torrents i del mateix Domínguez Bordona, manuscrit que sembla executat en lletra de finals del segle XIV. La darrera data del cronicó és la de la sortida de Port Fangós de l'expedició sobre Sardenya el 1323. El fet de no donar cap detall sobre el resultat de l'empresa i de parlar de Jaume II com a vivent, obliga a datar la nova redacció, no solament entre 1323 i 1327, sinó més aviat a principis d'aquest lapse de temps.

El nou cronicó, que podem anomenar *Barcinonense III*, és molt extens i conté valuoses informacions que difícilment podríem trobar en altres indrets. Està estretament relacionat amb la *Cronica comunia*, amb les versions catalanes i amb els *Barcinonenses I i II*. Insereix també la genealogia franca amb la notícia de la presa de Barcelona el 801 i la nota sobre la datació pels anys de Crist, i comença la part pròpiament annalística amb la ràtzia del 985, narrada d'acord amb la *Cronica comunia* i amb les versions catalanes. Les anotacions dels anteriors sobre sortides de la host de Barcelona i sobre desafiaments són continuades pel cronicó que ara

.M.CCC.LXVIII. anni»; i en una nota sobre l'equivalència dels anys de Crist i de l'Era hispànica, omesa també per l'editor del text de què parlem, en posar un exemple, constata: «modo currit annus domini Jesuchristi .M.CC.LXXIII.». La disposició més recent de les relacionades en la memòria dels privilegis barcelonins és «la carta que'l senyor rey ha feta a la ciutat: que per rahó de la ajuda *novellament* ordenada en la ciutat de Barcelona per pagar la quantitat atorgada al senyor infant a ajuda del viatge de Sardenya...».

80. Publicat en *Marca Hispanica*, cols. 757 ss.

81. J. DOMÍNGUEZ BORDONA, *Catálogo de los manuscritos catalanes de la Biblioteca Nacional* (Madrid 1931), 95, ms. 18.060.

ens ocupa amb esdeveniments dels anys 1301, 1302, 1312 i 1317. No cal dir que, com en els *Barcinonenses I i II*, les entrades i sortides de la capital catalana de tota mena de personatges importants hi són consignades profusament.

Com hem vist més amunt, no ens consta que cap *Rivipullense* hagués estat dut a Barcelona des de temps reculats. Podem assegurar, en canvi, que un *Barcinonense* va ésser dut a Ripoll, i avui podem conèixer-ne alguns fragments gràcies a la diligència de Villanueva, que va publicar-los.⁸² És un text molt semblant al que hem estudiat en els paràgrafs immediatament anteriors, escrit per diverses mans, la darrera de les quals era, segons Bofarull, de finals del segle XIV.⁸³ La darrera anotació conservada es refereix a un esdeveniment de l'any 1334. Segons Villanueva, el còdex duia en el seu temps el número 22; sembla segur que és el que en el catàleg de Bofarull figura amb el número 27 modern.

Un altre testimoni de l'expansió de la família *Barcinonense* el tenim en un cronicó del monestir de Sant Feliu de Guíxols, conservat avui a la Biblioteca Provincial de Girona. Està escrit en un manuscrit miscel·lani, tot de la mateixa mà i datat el 1465. Comença amb la presa de Barcelona del 985 (per error diu 980) i acaba amb l'anada del futur rei Martí a Sicília el 1392 (posa 1312 també per error). El contingut del cronicó, que és molt breu i lacònic, fa creure que procedeix d'un *Barcinonense* tardà que va ésser extractat i resumit a finals del segle XIV.⁸⁴

I arribem, per fi, a la darrera anella d'aquesta llarga cadena iniciada a mitjans del segle XII, que és un extens cronicó que podria ésser anomenat *Barcinonense IV*, i que Villanueva va designar amb el nom de *Cronicó de Mascaró*,⁸⁵ perquè es tracta (cas quasi únic entre els nostres cronicons) d'un text d'autor conegut. Efectivament, al marge del manuscrit del cronicó, i a l'alçada d'una anotació corresponent a l'any 1405, trobem escrit en lletra coetània: «mortuus est actor istius operius, Guillelmus Mascharó, beneficiatus in sede Barchinone».⁸⁶

Mascaró va treballar, segons sembla desprendre's de l'examen de la seva obra, a partir dels primers anys del regnat de Joan I (1387-1396) i va continuar la seva tasca fins a la fi de la seva vida (1405). Va operar damunt la base d'un *Barcinonense* tardà d'un tipus semblant al *III* i al de Ripoll, i va separar-ne les dades en dos grups: amb les referents a les successions dels sobirans i a llurs relacions familiars va confeccionar una

82. *Viage*, VIII, 227 ss.

83. VALLS, *Códices*, 22.

84. Bibl. Provincial de Girona, ms. 97. Devem el coneixement d'aquest text a la gentilesa del senyor Joan Ainaud, que ens n'ha facilitat una còpia.

85. *Viage*, XVII, 185.

86. Bibl. de Catalunya, ms. 485, fol. ccxcviii, marge dret.

genealogia que va des de Carlemany fins al rei Martí; amb totes les altres dades va redactar el seu cronicó.⁸⁷ El beneficiat de la seu barcelonina no va, però, accontentar-se, per a la redacció de l'una i de l'altre, amb la informació que li fornïa el *Barcinonense* que li servia de font, sinó que va completar-la abundantment extraient notícies d'altres cronicons, com els del grup llenguadocià a què ens hem referit més amunt, o de cròniques més extenses, per exemple les de Desclot i de Pere III,⁸⁸ per als períodes més reculats; i acudint a la seva pròpia experiència o al testimoni dels seus contemporanis per als esdeveniments del seu temps. Aquesta manera de procedir fa que les anotacions esdevinguin sovint molt circumstanciades i de considerable extensió, en contrast amb el que s'esdevé amb els cronicons anteriors, contrast que és colpidor sobretot en els passatges en què Mascaró ens explica fets coetanis, com l'avalot del Call del 1391 i la seva repressió, o els terratrèmols del regne de València del 1396, que s'han de considerar ja com a capítols de dietari, gènere que en aquest temps va adquirint preponderància, segurament com a resultat d'una evolució dels cronicons, la desaparició dels quals es produeix precisament en aquests mateixos anys. Com en una mena de manifestació d'una llei filogenètica de la historiografia, el *Cronicó de Mascaró* ens mostraria, condensada en la successió i evolució de les seves anotacions, tota l'ampla i secular evolució d'un gènere i la seva substitució per un altre de més acordat amb l'esperit dels nous temps.

Quant a les fites cronològiques d'aquest darrer *Barcinonense*, indiquem que són, per un cantó, la de l'any 714, considerat com el de l'entrada dels sarraïns a Espanya, i la de l'assalt de Barcelona el 985 (diu, per error, 960), i per l'altre, la de la mort i honres fúnebres de la reina Sibília de Fortià el 1406; aquesta anotació, com algunes del mateix any i de l'any anterior que la precedeixen, degueren ésser redactades, després de la mort de Mascaró, per algun dels seus col·laboradors. Hi ha encara, cap al final, intercalada per una mà força més tardana, una notícia del 1452 que sembla redactada a Itàlia, durant l'estada a Nàpols d'Alfons *el Magnànim*.

El problema dels entroncaments mutus entre els distints *Barcinonenses*,

87. La genealogia ocupa els fols. CCLXXXI a CCLXXXV i 310^v a 311^v. El cronicó, els fols. CCLXXXVI a CCXCIII.

88. Semblen procedir de font llenguadociana, per exemple, les notes corresponents a la deposició, degradació i execució del bisbe de Caors el 1317, i a l'avalot de Montpeller de 1379. Semblen influïdes per Desclot, les relatives a la revolta dels barons contra Pere *el Gran* el 1280, i a la incursió d'aquest sobre Perpinyà el 1285. En fi, poden haver estat redactades amb l'ajut de la crònica del *Cerimoniós*, les referents a la renúncia de l'infant Jaume, fill de Jaume II, el 1319, i a l'acció contra Jaume III de Mallorca el 1343 i el 1344.

que acabem de passar en revista, es presenta força més complicat que el dels *Rivipullenses*. Entre aquests darrers l'evolució es presenta, dins el que ens permeten de veure l'allunyament en el temps i la pèrdua de diverses anelles intermèdies, com a efectuada d'una manera força senzilla al llarg d'un tronc principal amb ramificacions laterals netament caracteritzades. Entre els *Barcinonenses*, en canvi, deixant de banda algunes ramificacions laterals, l'avenç al llarg del tronc central es fa d'una forma difícilment explicable si no és suposant que dins d'ell hi va haver diverses línies quasi paral·leles de transmissió que mantenien un contacte sovintejat amb una redacció que devia tenir un cert valor oficial; aquest contacte explicaria les coincidències entre aquelles, mentre que llur multiplicitat ens donaria raó de les discrepàncies que es presenten alternant amb les coincidències.

Per aquest camí arribem a inclinar-nos a creure que aquesta suposada redacció oficial del cronicó *Barcinonense* va ésser l'antecedent dels dietaris oficials que més tard veiem redactar per encàrrec dels consellers de Barcelona, i que la seva confecció a través dels temps va estar a càrrec possiblement de la mateixa oficina que després manté al dia els esmentats dietaris, o sigui l'escripció del Racional. No oblidem la presència dels nostres cronicons en alguns dels més famosos còdexs d'interès municipal barceloní: el *Constitutionum et privilegiorum antiquorum liber*, el *Llibre dels Usatges i Privilegis* de Ramon Ferrer, i el *I Llibre Verd*. I recordem, encara, que, just en el moment que desapareixen els cronicons de la família barcelonina, veiem iniciar-se el *Manual de novells ardots* (1390) i el *Llibre de les Solemnitats* (1383), que vénen a substituir-los. L'anomenada *Crònica del Racional*, tant per l'extensió de les seves anotacions, com per l'època a què aquestes es refereixen (1334-1417), vindria a ocupar una posició intermèdia entre cronicons i dietaris.

Ultra el *Cronicon Dertusense II*, del qual ens hem ocupat en estudiar la família *Rivipullense*, Villanueva va publicar un *Dertusense I*⁸⁹ escrit en llengua vulgar, però no en català, sinó en llenguadocià, i que degué ésser dut a Tortosa cap a mitjan segle XIV. Valls i Taberner va assenyalar amb encert els lligams existents entre aquest text, que arriba fins l'any 1323, i un grup de cronicons del Llenguadoc, entre els quals indicava la crònica del *Thalamus parvus* de Montpeller, i la del cartoral de Ramon el Jove, comte de Tolosa,⁹⁰ i a les quals podríem afegir el cronicó llatí de Sant Serní de Tolosa i el de Sant Pau de Narbona. Aquest *Dertusense I* no és evidentment català, però pertany a un grup de cronicons que es relacionen doblement amb els nostres, tant perquè recullen

89. *Viage*, V, 233 ss.

90. VALLS, *Els inicis*, 124.

molts d'ells anotacions que semblen procedir d'un cronicó primerenc de la sèrie barcelonina,⁹¹ com perquè alguns crònicons catalans apareixen influïts per textos pertanyents al grup llenguadocià.

El cronicó *Barcinonense* que va influir en aquest grup degué ésser del tipus del de Skokloster i potser va arribar al Llenguadoc a favor de l'accés de Pere I a la senyoria de Montpeller a causa del seu matrimoni celebrat el 1204.

Quant a les influències del grup llenguadocià sobre els textos catalans, semblen iniciar-se en la segona meitat del segle XIII, possiblement també a través de Montpeller.

Ja hem indicat abans que alguns *Barcinonenses*, a partir de la *Cronica comunia*, redactada el 1270 o poc després, transcriuen alguna de les notes annalístiques dels llenguadocians. Afegim ara que molt recentment ha estat descobert un text, que podríem anomenar *Cronicó Perpinyanès*, que no és més que un cronicó del grup llenguadocià, continuat a Perpinyà des dels darrers anys del regnat del *Conqueridor* fins al 1284, amb un petit afegitó corresponent al 1421. A assenyalar que aquest text planteja diverses qüestions de caràcter lingüístic que valdrien la pena d'un examen detingut per part d'un entès en la matèria.⁹²

Consiguem també l'existència, en doble exemplar de mitjan segle XIV, d'un cronicó en llengua catalana constituït en bona part per una combinació de dades d'un cronicó llenguadocià i d'un *Barcinonense*, executada probablement poc després de la mort de Pere el Gran (1285), amb l'addició de notes corresponents al regnat d'aquest, preses coetàniament als fets, i continuada més tard amb efemèrides dels anys 1298 i 1334.⁹³

En fi, una versió catalana d'un cronicó del grup llenguadocià, segurament montpellerí, que arriba fins al 1260, constitueix la primera part d'uns anuals valencians que són continuats fins al 1437,⁹⁴ i que en llurs anotacions més modernes esdevenen un veritable dietari, obeint al mateix fenomen que hem observat en el *Cronicó de Mascaró*. A destacar que aquest fet queda més subratllat pel parentiu que es revela entre moltes d'aquestes anotacions i d'altres que apareixen en el *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*.

91. Per exemple, les relatives a les preses d'Almeria, Tortosa, Lleida i Fraga.

92. Va ésser descobert per Dom Anscari Mundó, monjo de Montserrat, en ordenar els documents de l'arxiu que la família Vila i d'Abadal tenia al Cavaller, de Vidrà. Actualment figura a la Biblioteca de Montserrat amb el núm. 1036, per donació dels seus antics posseïdors. Hem d'agrair al P. Mundó que ens hagi volgut fer participants de la seva descoberta.

93. Bibl. de Catalunya, ms. 943, fols. 1^a ss.; Bibl. Nac. de Madrid, ms. 647, fols. 1^a s.

94. Bibl. de l'Escorial, ms. d.III.2, fols. 131^r ss.

Observem, encara, que en la segona meitat del segle XIII fou redactat o introduït a Catalunya un *Cronicó dels fets d'Ultramar* que agafa des de «lo passatge dels peregrins per consell del hermità» el 1080, fins a la mort del príncep d'Antioquia el 1275, i que va ésser inclòs, en tot o en partida, en la compilació històrico-llegendària de poc abans de 1283 de què hem parlat més amunt. Una bona part d'aquest cronicó apareix també transcrit en l'esmentat *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, on comprèn el període 1080-1239 amb un afegitó de 1378 que relata una anada a l'Àfrica del duc de Borbó.⁹⁵

Per completar la matèria cal esmentar finalment un altre cronicó tardà, d'autor conegut, que combina dades procedents de crònics de diverses famílies. Va ésser redactat en llengua catalana per Lluís Garró a Perpinyà el 1423, i ens l'ha conservat un manuscrit de la Biblioteca Reial de Copenhaguen.⁹⁶ Agafa des del 404 (el text diu 1440 amb greu error), amb l'establiment de l'emperador Honori a Ravenna, fins a 1282 (en realitat 1284), amb la victòria naval de Roger de Llúria davant Nàpols. L'obra de Lluís Garró conté, al costat d'extenses anotacions procedents de distintes cròniques, diverses notícies tretes d'un *Barcinonense*, del *Cronicó dels fets d'Ultramar* i potser d'un del grup llenguadocià.

IX

EL CENTRE HISTORIOGRÀFIC D'ALAÓ-RODA

Tancat el llarg parèntesi destinat a l'examen dels crònics originats en el període que estudiem encara que llurs versions més modernes sobreixin del seu marc cronològic, ens deturarem ara a passar en revista l'activitat historiogràfica a la Catalunya occidental durant el subperíode que hem batejat amb el nom de primitiu evolucionat.

Segons ha suggerit darrerament Abadal i Vinyals,⁹⁷ degué ésser en l'avinentsa de la formació del cartoral d'Alaó el 1078, o molt poc després, que potser el mateix confeccionador d'aquest, el monjo Domè-

95. Bibl. de Catalunya, ms. 152, fols. 29v a 109r, barrejat amb informacions d'altre origen. *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, Introducció, notes i transcripció per JOSEP SANCHIS I SIVERA (València 1932), 69 ss. La cronologia d'aquest cronicó és sovint equivocada. Així, el passatge dels pelegrins és sabut que s'esdevingué el 1096; quant a l'expedició del duc de Borbó, es tracta evidentment de l'anada del duc Lluís II el Bo contra El-Mehdià, entre Sussa i Sfax, durant l'estiu de 1390.

96. És el manuscrit Gl.Kgl. 432 (veg. FÀBREGA, *La Biblioteca*, 190).

97. MANUEL MILÀ I FONTANALS, *La Cansó del pros Bernart*, Presentació per RAMON D'ABADAL I DE VINYALS (Vic 1947), 25 ss.

nec, va redactar una breu *Memoria* sobre els orígens dels comtats de Pallars i Ribagorça, conservada gràcies a la diligència del P. Pasqual.⁹⁸ Per a la dita redacció, com indica Abadal, Domènec posava a contribució les tradicions populars que feien pertànyer Bernat I de Ribagorça a la progènie de Carlemany⁹⁹ i atribuïen a ordres d'aquest la reconquesta dels comtats catalans occidentals i a l'acció d'aquell la repoblació de So-barb. Al costat d'aquesta font n'apareix una altra de confessada pel mateix redactor: la documentació. Efectivament, cap a l'acabament de la *Memoria* pot llegir-se:

«Hec omnia, si quis studioso invenire voluerit, legat *cartas donationum* Alaonis monasterii, Oarre, Taberne, Oreme, Sancti Victoriani.»

Ja hem dit abans que semblava haver-hi algunes concomitàncies verbals entre aquest text i la sèrie ribagorçano-pallaresa de les *Genealogies de Roda*. Per això haurem de creure que Domènec va acudir no solament a fonts llegendàries i documentals, sinó també a fonts historiogràfiques que es relacionaven amb les que van proporcionar els materials per a la redacció de la sèrie corresponent de les *Genealogies* esmentades. Àdhuc és ben possible que Domènec s'hagués limitat a copiar, amb poques alteracions i amb l'addició d'unes breus frases finals, una narració més antiga, composta potser en els darrers temps del bisbe Eimeric, mort el 1017. La relació alaonesa comprèn els comtes ribagorçans des de Bernat I (...923-950...) fins a Guillem († 1018), i els bisbes de Pallars des d'Ató (...939-956 ?) fins a Eimeric (...977-1017). Gràcies a haver-la conservada, podem posar al costat de les figures d'Oliba i de Garsies de Cuixà, la més modesta, però interessant, de Domènec d'Alaó. En la seva obra, la més antiga crònica catalana no estrictament eclesiàstica d'aquest període, apareix el primer testimoni directe de la introducció de la matèria de França a casa nostra, testimoni que cal relacionar amb l'abundor entre la nostra gent de noms personals com els dels personatges més destacats de l'èpica carolíngia ja durant la segona meitat del segle XI, i sobretot, i especialment per a la Catalunya occidental, amb el setge i presa de Barbastre el 1064, empresa en la qual van participar gran nombre de cavallers forasters, principalment francesos, alguns dels quals van romandre, sota el comandament del comte d'Urgell, en establiment de la vila després de la conquesta. És sabut que l'expedició contra Barbastre va tenir una gran ressonància per tot

98. PASQUAL, *El antiguo obispado*, 70.

99. És possible que es tractés de tradicions familiars de la mateixa dinastia comtal. Els comtes de Pallars i de Ribagorça descendien probablement dels comtes de Tolosa de la nissaga raimundina, i un antecessor d'aquests, per bé que no de llur llinatge, va ésser sant Guillem, parent acostat de Carlemany.

En l'exposició de l'episcopologi ribagorçà, l'autor de la *Memoria renovata* intercala un bisbe oblidat pels seus predecessors, Llop Fortuny de Bizcarra (1095-1096), i continua el dit episcopologi fins a la mort de Pere Guillem el 1134.

Ja hem parlat de les fonts de la *Memoria* del monjo Domènec. La segona versió de la *Memoria* sembla haver-se beneficiat de més documentació, i no solament de la conservada a Ribagorça, sinó també en algun cas de la custodiada a la Seu d'Urgell, com s'esdevé amb l'acta d'elecció del bisbe Borrell (1017-1026...), de la qual afirma ésser «aduc scripta in Urgello». En fi, quant a la *Memoria renovata*, ultra les fonts a què ja hem fet referència, cal assenyalar també la documentació (sovint no prou ben interpretada) i àdhuc algun text historiogràfic, com el que fa coincidir la crònica alaonesa amb el *Chronicon Rotense* en dir d'Alfons el Bataller, en relació amb els sarraïns, que «nunquam cum eis pacem habuit».

Vers 1238 va ésser feta una primera addició a la *Memoria renovata*, portant el seu episcopologi fins al moment que Pere d'Albalat, bisbe de Lleida i successor per tant dels bisbes ribagorçans, va ésser fet arquebisbe de Tarragona, i afegint unes efemèrides que van des de la mort de Carlemany fins a l'inici, el 1131, del govern de Ramon Berenguer IV. La insistència a donar-hi informació relativa a Urgell fa creure que aquestes efemèrides són d'origen urgellità.

Finalment, poc després de 1283, era feta una darrera addició a l'episcopologi de la *Memoria renovata* que el fa arribar fins a l'elecció de Guillem de Fluvià, ardiaca de Ribagorça, com a bisbe de Lleida. Així quedava completa la sèrie de les *Memoriae* ribagorçanes que, tant per la forma d'ésser executades, com pel seu contingut, venien a representar a la Catalunya occidental quelcom de semblant al que a la Marca hispànica havien de representar uns anys més tard els *Gesta ripollesos*. L'única divergència important que podem observar entre les unes i els altres, un cop feta abstracció de la diversitat dels objectius que persegueixen, és que, mentre aquelles tracten conjuntament els fets de la història eclesiàstica i els de la profana de la regió per la qual s'interessen, aquests, potser pel fet d'ésser redactats en època més moderna, són dedicats només als de la darrera, havent ja estat narrats els de la primera en la *Summa de dignitatibus* o *Brevis historia monasterii Rivipullensis*, escrita uns quants anys abans.

Per completar el conjunt de romanalles historiogràfiques corresponents al nucli Alaó-Roda, haurem d'examinar ara alguns textos produïts en aquesta darrera localitat.

El primer és una inscripció tombal toscament metrificada, pertanyent a una sepultura comuna de set (o vuit) bisbes ribagorçans. L'epitafi, de lectura difícil, ha estat interpretat diversament. Segons alguns erudits,

i entre ells el P. Pascual,¹⁰⁷ els bisbes tumulats serien set, des del més antic d'ells, Ató (...939-956 ?), el germà de Bernat I de Ribagorça, fins al més modern, Ramon Dalmau (1076-1094), l'influent conseller de Sanç Ramírez. Es deu tractar dels bisbes segon a setè, i novè de la diòcesi. Hi falta el primer, Adulf (888-913...), a causa d'haver-se interromput després d'ell la sèrie de prelats del bisbat ribagorçà que fou incorporat temporalment al d'Urgell. No hi figura tampoc el vuitè, Salomó (1068-1074...), per haver estat destituït i haver mort al monestir de Ripoll, a la comunitat del qual pertanyia, el 1097.

En canvi, segons Villanueva,¹⁰⁸ hi havia també consignat en la inscripció el nom d'un bisbe Llop, que seria Llop Fortuny de Bizcarra, el prelat desè de la sèrie ribagorçana.

Els cossos dels bisbes devien ésser traslladats a principis del segle XII des d'una església situada extramurs de Roda a la nova església catedral d'aquesta població, i llavors hom devia redactar la inscripció sepulcral que, més modestament, ve a representar per a Roda el que el poema d'Oliba *In laudem monasterii Rivipullensis* representa per a Ripoll.

Més tard, el 1225, hom va gravar en una biga que sostenia tres llànties pendents davant el sepulcre una inscripció complementària, també matusserament versificada, que donava la raó als qui llegien en la d'un segle abans els noms de set bisbes, i no els de vuit, puix que afirma que «Pontifices sancti septem sunt hic tumulati».¹⁰⁹

Hem de situar, després de la inscripció dels bisbes, dos textos biogràfics referents a sant Ramon Guillem, bisbe de Roda, mort el 1126. Són la vida d'aquest sant i el seu ofici litúrgic, ple de dades biogràfiques, que van ésser escrits pel canonge Elies vers 1138, per ordre del bisbe Guifré, successor de sant Ramon Guillem.¹¹⁰

Clourem finalment aquesta exposició de l'activitat historiogràfica dels comtats catalans occidentals amb una referència a un bell himne de glori-ficació del nostre gran comte Ramon Berenguer IV, conservat en un còdex de Roda, dissortadament en forma incompleta.¹¹¹ Cal datar-lo en el període comprès entre la presa de Lleida (1149), puix que el comte hi és anomenat *rex Illerdensium*, i la mort d'aquest (1162), puix que sembla ésser-hi alludit com a vivent encara. Venia a ésser el cant del cigne d'una escola

107. PASQUAL, *El antiguo obispado*, 14 s., n. 14.

108. *Viage*, XV, 162, n. g. Per al que fa referència a algunes de les notícies que inserim sobre els més antics bisbes ribagorçans, veg. RAMON D'ABADAL I DE VINYALS, *Origen y proceso de consolidación de la sede ribagorzana de Roda*, EEMCA, V (1952), 7 ss.

109. Publicada també pel P. PASQUAL, *El antiguo obispado*, 15.

110. VILLANUEVA, *Viage*, XV, 314 ss., ap. 57.

111. VILLANUEVA, *Viage*, XV, 173.

historiogràfica que havia anat elaborant les seves produccions en unes condicions de vida extremadament dures, superades amb un esforç tenaç i a prova de contrarietats, durant prop de dos segles. La reconquesta de Barbastro primer, i sobretot la de Lleida després, havien de desplaçar els centres espirituals i polítics de la contrada vers zones més riques i populoses, i això havia de fer decaure ràpidament la influència i l'activitat d'Alaó i de Roda, convertits des d'aleshores en estoigs de pedra venerable que ens han conservat gelosament els fruits de llur extingida vitalitat.

X

L'ACTIVITAT HISTORIOGRÀFICA A URGELL I A BARCELONA

Mentrestant, a Urgell prosseguia una activitat historiogràfica en to menor que trobem avui representada per la *Vida* i l'*Ofici* de sant Ot, bisbe d'aquella diòcesi des de 1095 a 1122, i que degueren ésser escrits quan, el 1133, hom va començar a celebrar cultes en honor seu. En l'ofici hi ha uns himnes en vers.¹¹²

La història profana hi degué ésser representada per algun cronicó o genealogia, avui perduda, dedicada als comtes d'Urgell, que sembla ésser alludida pel primer redactor del text primitiu dels *Gesta*¹¹³ i que potser és la mateixa que va inspirar les efemèrides que apareixen en l'addició primera de la *Memoria renovata* d'Alaó. Tenint en compte que aquell escriví en temps d'Ermengol VII, *el de València* (1154-1184), i que les segones anoten l'òbit d'Ermengol V (1102) i no el del seu successor, no sembla desenraonat de creure que la genealogia urgellesa agafava fins a una mica més enllà de la mort d'Ermengol V i que fou escrita durant el govern del seu successor, Ermengol VI, *el de Castella* (1102-1154).

A Barcelona hem d'assenyalar l'activitat biogràfica de mestre Renau, precedint d'uns quants anys la naixença de la sèrie *Barcinonense* de crònics. Aquest escriptor, personatge destacat de la cort de Ramon Berenguer *el Gran*, va escriure vers 1116 una *Vita seu passio sanctae Eulaliae Barcinonensis* en una prosa on sovintegen les assonàncies.¹¹⁴ Sembla que se li pot atribuir amb gran versemblança una altra obra de caràcter més pròpiament historiogràfic: una *Vita sancti Ollegarii* que no deu ésser gaire

112. VILLANUEVA, *Viage*, XI, 192 ss., ap. 7, 8.

113. *Gesta*, II, en parlar de la mort d'Ermengol *el de Còrdova* usa l'expressió «ut legitur», i una mica més avall, en anar a parlar del successor d'aquell comte, posa la frase «Preter hoc solum quod supra scriptum invenimus».

114. FLÓREZ, *España Sagrada*, XXIX, ap. III.

posterior a la data de la mort del restaurador de l'arquebisbat de Tarragona (1137).¹¹⁵ Aquesta *Vita* és també en certa manera una crònica d'alguns fets del govern de Ramon Berenguer III, l'anada del qual a Itàlia, acompanyat de sant Oleguer i del propi Renau, narra l'autor d'una manera molt vívida.

XI

LA CULMINACIÓ DE L'OBRA RIPOLLESA

Després de la brillantor dels temps olibans, Ripoll sembla decaure, almenys en el que es refereix a la historiografia, per espai de mig segle llarg,¹¹⁶ però després torna a revifar la seva activitat fins a fer-li assolir el seu punt més alt al conjur i sota la suggestió de la poderosa personalitat del *bon comte* de Barcelona, Ramon Berenguer IV.

En l'estudi d'aquesta nova etapa de la tasca historiogràfica de Ripoll topem en primer terme amb un text molt discutit i sobre el qual és difícil que hom arribi a dir mai la darrera paraula. Ens referim a la cançó llatina del Cid o *Carmen Campidoctoris*, conservada fragmentàriament i en exemplar únic en un manuscrit de Ripoll.¹¹⁷

Prescindint d'examinar ací el parer de cada un dels diversos erudits que s'han ocupat de la qüestió, ens cenyirem ara als dos que, més recentment i amb el màxim coneixement de causa, han opinat sobre el *Carmen*, els quals es mostren diametralment oposats quant a les seves respectives conclusions. Nicolau d'Olwer, l'historiador de l'escola poètica de Ripoll, el creu d'autor foraster i només tardanament copiat en un manuscrit ripollès;¹¹⁸ Menéndez Pidal, l'historiador del Cid, el suposa escrit per un autor català, pertanyent al partit contrari a Berenguer Ramon II *el Fratricida*, i el data de poc abans de la presa d'Almenar per Sanç Ramírez d'Aragó el 1093.¹¹⁹

Afirma l'eminent professor català que els arguments esgrimits per Milà i Fontanals (el primer a defensar la catalanitat de l'autor del *Carmen*) a favor de la seva tesi «no són prou contundents, i expliquen només l'interès

115. FLÓREZ, *España Sagrada*, XXIX, 472 ss.

116. Són els anys de desgavell que obliguen a la vinguda de monjos marselesos, i els primers temps del període de govern dels forasters.

117. Bibl. Nat. de París, ms. lat. 5132, fols. 79^v ss. Publicat, entre altres, per G. BERTONI, *Il Cantare del Cid* (Bari 1912), i per R. MENÉNDEZ PIDAL, *La España del Cid*, II (Madrid 1947), 880 ss.

118. NICOLAU, *L'escola*, 15.

119. MENÉNDEZ PIDAL, *La España*, 876.

que a Ripoll podia haver-hi per copiar» la cançó. Que els arguments de Milà no són prou contundents sembla cosa acceptable, des del moment que no han aconseguit un assentiment general, però ens sembla excessiu de dir que «expliquen *només* l'interès que a Ripoll podia haver-hi» per a fer la transcripció del *Carmen*. En realitat, els arguments de Milà es refereixen en primer terme a la relació familiar del Cid amb els comtes de Barcelona i de Besalú; i per tant *igualmente* poden explicar la composició que la còpia, i si aquesta és tardana expliquen *millor* la primera que la segona, puix que l'efecte d'aquella relació familiar s'hauria anat esbravant al llarg dels anys. En segon terme es basen en certes característiques del text del *Carmen* que semblen difícils d'atribuir a un autor no català i lògiques en canvi en la ploma d'un escriptor del nostre país; i en aquest cas és evident que, *més que* amb l'interès que Ripoll pogués tenir en la còpia del poema, els arguments del savi vilafranquí es relacionen amb la pàtria del seu autor.¹²⁰

De més pes sembla una altra raó adduïda per Nicolau d'Olwer a favor de les seves afirmacions, i és el fet de no haver trobat en tota la producció poètica de Ripoll dels segles X al XIII cap altre cas d'estrofa sàfica, que és la forma adoptada pel *Carmen*. Cal dir, però, que l'autor d'aquest podia trobar probablement en la rica biblioteca de Ripoll els models per al seu metre i la seva forma estròfica. Efectivament, sembla quasi segur que hi hagué allí des de temps antics un còdex d'Horaci, i és indiscutible que n'hi va haver un a Vic, tan proper i tan relacionat amb Ripoll, i dos més a la Seu d'Urgell, capital d'una diòcesi immediata a aquella a la qual pertanyia el monestir.¹²¹

És evident, doncs, que si l'argumentació de Milà no és contundent, és almenys molt digna d'atenció, i ens sembla, per altra part, que, no tenint tampoc suficient contundència les raons exposades per Nicolau d'Olwer a favor de la seva tesi, ens hem de decantar més aviat, almenys provisionalment, vers l'acceptació de la catalanitat de l'autor de l'obra que ens ocupa.

Però això no vol dir que hàgim d'admetre totalment les afirmacions de l'illustre historiador del Cid i el seu temps sobre la posició personal del poeta, ni sobre la data en què escrivia. Diguem de bell antuvi que estimem arriscat de deduir conclusions massa concretes d'un text que ens ha arribat mancat almenys de la seva quarta part final, sense que pugui descartar-se

120. Per exemple, el títol de *marchio* que el *Carmen*, contra el costum dels textos castellans que el desconeixen, dona al comte, no té res a veure amb l'interès per la còpia, i sí, en canvi, amb el fet de la mateixa composició de l'obra.

121. RUDOLF BEER, *Die Handschriften des Klosters Santa Maria de Ripoll*, Traducció catalana de PERE BARNILS I GIOL, *BRABLB*, X (1910), 275. Per al còdex de Vic, *ibid.*, 236, n. 2. Per als de la Seu, P. PUJOL I TUBAU, *Una biblioteca dels temps romànics*, *EUC*, VII (1913), 6.

la possibilitat que la mutilació representi una proporció més gran encara que la d'un quart del total.¹²²

Sembla clar que el poema va ésser escrit en vida de Roderic Díaz de Vivar. Els mots adreçats pel poeta a una part del seu auditori:

«Campidoctoris hoc carmen audite!
Magis qui ejus freti estis ope»,

no creiem que puguin admetre cap altra explicació acceptable. Ens trobem, doncs, en temps anteriors al 10 de juliol de 1099, data de la mort de l'heroi castellà.

Per altra part, el *Carmen* es refereix amplament a la topada del Cid amb Bereguier Ramon II a Almenar, fet esdevingut el 1082,¹²³ i és precisament quan va a endinsar-se en la narració d'aquest esdeveniment que resta truncat el text per haver estat raspades totes les ratlles escrites fins al final del foli i haver-s'hi posat al damunt un altre escrit. Cal situar, per tant, la composició en un moment qualsevol entre 1082 i 1099.

Menéndez Pidal ha intentat, dins aquest període, una datació més concreta, i basant-se en l'allusió feta a Almenar pel poeta en el vers

«quod adhuc Mauri vocant Almenarum»,

infereix que aquesta forma de referir-s'hi indica que al moment de la composició *Almenar* es trobava encara en mans dels sarraïns. Per altra part, tenint present que la crònica mal anomenada de Sant Joan de la Penya dóna com a ocupada *Almenara* el 1093 per Sanç Ramírez, identifica tàcitament *Almenar* i *Almenara* i arriba a la conclusió que el *Carmen* va ésser escrit vers 1090, o sigui poc temps abans d'aquella ocupació.

A això podem objectar en primer lloc que el vers esmentat no implica forçosament el domini d'Almenar pels sarraïns, puix que havent restat a la frontera entre les terres cristianes i les musulmanes fins a la conquesta de Lleida i Fraga el 1149, els sarraïns de la contrada havien de seguir anomenant Almenar a cada pas en llurs converses. Tinguem present, encara, que, com va esdevenir-se en altres indrets del baix Segre, un cop en poder dels cristians devia romandre a Almenar una part de la seva antiga població musulmana. I assenyaalem finalment que, àdhuc acceptant la identitat entre Almenar i l'Almenara reconquerida per Sanç Ramírez, en el va-i-ve a què va estar sotmesa la frontera cristiano-musulmana en aquesta regió

122. Ultra la part raspada, podria faltar-li allò que hi hagués hagut en eventuais folis successius que podrien haver estat arrencats; com hi cabria la possibilitat que l'escriba de la primera meitat del segle XIII que va executar la còpia que conservem no hagués completat el seu treball.

123. MENÉNDEZ PIDAL, *La España*, I, 286 ss.

fins a 1149, és quasi segur que després de 1093 la dita localitat va tornar a estar en mans dels sarraïns, puix que el 1147 veiem com Ramon Berenguer IV li atorga una carta de població.¹²⁴

Diu el savi historiador de l'èpica castellana que, no havent designat mai els cristians aquella localitat amb un nom diferent del que usaven els sarraïns, el vers que ens ocupa només pot ésser interpretat en el sentit que, en el moment d'ésser escrit, aquests darrers tenien encara Almenar en llur poder. Deixeu-nos dir, però, que, a part de no atrevir-nos a assegurar tan rotundament com fa Menéndez Pidal que Almenar, nom d'origen àrab, no hagués tingut en algun temps un *doublet* romànic, el vers en qüestió admet almenys una altra interpretació que ens sembla més natural, i és que amb ell volgués subratllar el seu autor l'origen bàrbar del nom de la localitat i s'excusés així d'emprar-lo en un text llatí en el qual evidentment volia imitar models del més pur classicisme.

Veiem, doncs, com és insegura la identitat entre Almenar i l'Almenara de Sanç Ramírez, com ho és força més encara la permanència d'Almenar en mans cristianes des de 1093, i com en qualsevol cas resulta més acceptable per al vers que discutim una interpretació distinta de la que prefereix Menéndez Pidal. Tot això mena a la conclusió que partir del terme *ad quem* de 1093, per a la datació del *Carmen*, és poca cosa més que bastir damunt de la sorra.

Sembla quasi segur que el tema central de la composició havia d'ésser la lluita entre el Cid i Berenguer Ramon II entorn d'Almenar. De les trenta-dues estrofes completes que han arribat fins a nosaltres, deu estan dedicades a aquest episodi i en contenen només la motivació i la forma com el cabdill castellà es prepara per al combat, i en descriuen minuciosament les armes. És segur, doncs, que, amb el mateix ritme narratiu, la totalitat de l'aventura havia d'ocupar, no solament les deu o onze estrofes raspades, sinó una extensió major encara. Per altra part, en contrast amb aquesta extensió i minuciositat, de les altres vint-i-dues estrofes conservades, les cinc primeres estan dedicades a exordi i les restants disset a diversos episodis, cada un dels quals ocupa una petita extensió. El canvi del ritme narratiu en passar d'aquestes disset estrofes a les deu següents és evidentíssim i gairebé violent. Altrament, com fa observar Menéndez Pidal, no cal pensar que darrera l'episodi d'Almenar seguissin d'altres episodis posteriors en el temps i molts d'ells força més importants en la vida de l'heroi. Si hagués estat així, n'hauria resultat una obra interminable i monstruosa.

De tot això, i convençut que l'autor era un català i que escrivia abans

124. CEFERÍ ROCAFORT, *Província de Lleida*, dins la *Geografia general de Catalunya*, dirigida per FRANCESC CARRERAS I CANDI, 251. Recordem que Barbastre, després d'ocupada el 1064, va haver d'ésser reconquerida el 1100.

de 1093, l'eminent historiador castellà deduïa la conclusió que devia tractar-se d'un home adscrit al bàndol contrari a Berenguer Ramon II en la pugna sorda que va seguir a l'assassinat del seu germà Ramon Berenguer II.

Però, sobre resultar molt estrany que un català esbravés els seus odis contra el *Fatricida* per la simple recordació d'una derrota d'aquest, esdevinguda deu anys abans, i encara això dins del marc general d'una glorificació del seu vencedor, hem de fer notar que en el moment que el nostre autor presenta el suposat objecte de les seves ires, ho fa en uns termes normalíssims, donant-li tots els títols que, si hagués estat un adversari seu, hauria considerat usurpats o indignament ostentats;¹²⁵ ponderant la seva puixança amb l'allusió als tributs que li pagaven els sarraïns,¹²⁶ tal com ho feien sovint per als comtes de Barcelona immediats antecessors i successors seus els crònics *Rivipullenses*, els *Gesta*, escrits a Ripoll i algun epitafi d'aquest mateix cenobi;¹²⁷ i sobretot sense ni un mot pejoratiu, en contrast amb el que fa en parlar d'algun altre dels enemics del seu protagonista, com Garcia Ordóñez, que qualifica de *comitem superbum*, sense mostrar alegria per la derrota del nostre comte limitant-se a acceptar-la amb resignació cristiana («quod Deus illi vincere permisit»), i sense ni insinuar que fos deguda a un càstig del Cel pels pecats del comte, cosa tan freqüent en els textos medievals (recordeu la frase estereotipada *peccatis exigentibus*) àdhuc quan el pecador era persona grata a l'autor.

Si, doncs, no sembla justificada la inferència que l'interès del poeta llatino-català per la figura del Cid fos degut a ressentiments polítics contra Berenguer Ramon II, ¿quina devia ésser la causa de l'elecció del seu tema? Milà i Fontanals ens donarà la resposta a aquesta pregunta i ens farà relacionar l'elecció amb l'enllaç matrimonial entre Ramon Berenguer III i Maria Roderic, filla del Cid, celebrat durant la segona meitat de 1098.¹²⁸ ¿Seria massa aventurat d'imaginar-nos el *Carmen* com una mena de cant a la reconciliació dels dos antics adversaris que hom hauria consignat com

125. «Marchio namque comes Barchinone», v. 93.

126. «cui tributa dant Madianite», v. 94.

127. El *Rivipullense II* diu en relació amb Ramon Berenguer *el Vell*: «Hic a tota Espania tributa largiter et potenter accepit»; i, referint-ho a Ramon Berenguer *el Gran*, afirma: «Tributa ab Hilerda, Tortosa et Valencia accepit»; i, en relació amb el darrer dels Ramons Berenguers, insisteix: «Hic etiam tributa ab omni Valencie et Murcie, et omnibus eorumdem regnorum opidis potenter accepit». El text primitiu dels *Gesta* diu del primer dels dits comtes: «cui duodecim Hispanie reges tributa persolvisse dicuntur»; i, respecte del segon: «tributa denique ab eorum principibus Valentie, Tortose et Ierde exegit et accepit». L'epitafi en prosa de Ramon Berenguer IV s'expressa en termes semblants al *Rivipullense II* que va inspirar-s'hi. En fi, l'epitafi de Ramon Berenguer I a la seu de Barcelona deia: «... Agarenos Marte subjecit, | ad cujus nutum semper solvere tributum».

128. MANUEL MILÀ I FONTANALS, *De la poesia heroico-popular castellana* (Barcelona 1874), 226, n. 2; MENÉNDEZ PIDAL, *La España*, II, 564.

a epíleg al relat de llurs topades, compost per un monjo de Ripoll, potser en ocasió d'una visita de la jove parella comtal al monestir, tot just acabat de celebrar el matrimoni que segellava aquella reconciliació? És davant d'un auditori de monjos llatins i d'una cort no pas il·letrada, i amb la presència d'alguns magnats de la host cidiana que haurien acompanyat la filla de llur cabdill, que potser hem de suposar recitat el *Carmen*. Les *populi caterve*, l'atenció de les quals reclama el poeta,¹²⁹ és evident que no responen més que a una denominació convencional, imitada de la joglaria popular, que és impossible d'interpretar al peu de la lletra. Les masses populars de l'extrema fi del segle XI no haurien pogut entendre un poema en llatí, ni que hagués estat un llatí menys rebuscat que el de l'autor del *Carmen*. Si en una plaça de Ripoll, de Barcelona o de Balaguer hom hagués cridat vers 1090: «cuncti venite!»,¹³⁰ probablement no hauria acudit ningú, com no s'hagués escaigut a passar casualment per allí algun clergue o algun escrivà. És per a un auditori culte i en ocasió d'una solemnitat social que va ésser composta aquesta obra que en cap moment deixa traspuar la intenció pamfletària que caldria suposar en un adversari del *Fratricida* que hagués volgut fer-la servir com a instrument de propaganda o com a expansió d'una animositat partidista.

Per altra part, la frase de l'exordi on es diu ponderativament que no bastarien mil llibres per a consignar les victòries del Cid,¹³¹ obliga a situar el moment de la composició del poema en el període de màxima celebritat de l'heroi, o sigui quan *Mio Cid* el de Vivar, havia passat ja a ésser definitivament *Mio Cid* el de València (1094). Com a prova de la ressonància que en el monestir arrecerat en una tancada vall pirenenca va tenir l'establiment de Roderic Díaz a la ciutat del Túria, resta en el *Rivipullense II*, lacònica però eloqüent, l'anotació:

«Anno Domini .M.XCIII. Valencia capta est a Rodorico».¹³²

Vet ací, doncs, per què opinem, amb totes les reserves a què obliga l'estat fragmentari en què ens ha pervingut, que el *Carmen campidoctoris* va ésser escrit per un català, monjo de Ripoll, a finals de 1098 o a principis de 1099, opinió que ens obliga a incloure'l entre les relíquies de la historiografia ripollesa d'aquest període.

Després de la cançó llatina del Cid hem de situar l'epitafi en hexàme-

129. «Eja, letando, populi caterve», v. 17.

130. V. 20.

131. «Tanti victoris nam si retexere | ceperim cuncta, non hec libri mille | capere possent, Omero canente, | summo labore», vv. 9-12.

132. Si no hi ha error en la data, es deu referir a la primera capitulació de València.

tres lleonins de Ramon Berenguer III, mort el 1131, del qual només ens han arribat tres versos dels sis o set que tenia originalment.¹³³

Pocs anys més tard era redactada a Ripoll la més antiga crònica avui coneguda entre les produïdes en el període que estudiem en el territori de l'antiga Marca hispànica. És la titulada *Brevis historia monasterii Rivi-pullensis* per l'arquebisbe Pere de Marca¹³⁴ i que Beer ha proposat d'anomenar, d'acord amb el que diu l'autor en parlar de la seva obra, *Collectionis summa de dignitatibus et libertatibus Rivipullensis coenobii*.¹³⁵ La seva narració arrenca de la fundació de Ripoll per Guifré el Pelós i arriba fins a 1147, any de la redacció de la crònica segons declara el text mateix, i és una història del monestir feta seguint pas a pas i amb elogioble exactitud i rigor lògic la documentació conservada en els arxius públics del cenobi. Aquesta font quasi exclusiva de l'obra es fa evident ja en fer-ne una primera lectura, però, a més, l'evidència resulta corroborada en més d'un passatge de la crònica per confessió explícita del seu redactor.¹³⁶ Ja hem cridat l'atenció més amunt sobre el paralelisme que presenta el text que ara ens ocupa amb la lletra del monjo Garsies de Cuixà. A desgrat d'algunes divergències de forma, el que és aquesta lletra per al cenobi del Conflent, ho és la *Brevis historia* per a l'abadia ripollesa.

La prematura i tan sentida mort del gran comte Ramon Berenguer IV (1162) provoca l'aparició a Ripoll de tres textos historiogràfics de caràcter funerari, relatius a la seva persona. Són: l'epitafi gravat en el seu sepulcre, compost també, com el del seu pare, en hexàmetres lleonins;¹³⁷ un cant fúnebre en dímetres trocaics aparellats consonants,¹³⁸ que comença a la manera dels *plants* de la poesia trobadoresca¹³⁹ i passa després en revista els fets més destacats del gloriós govern del comte; i finalment un llarg epitafi en prosa oratòria, escrit en un pergami que va ésser trobat dins la seva tomba a Ripoll, quan, en ocasió d'un trasllat, va ésser oberta

133. NICOLAU, *L'escola*, 36.

134. *Marca Hispanica*, cols. 1295 ss.

135. *Ibid.*, col. 1299.

136. *Ibid.*, col. 1295: «quae in archivis publicis ejusdem coenobii continentur», «sicut in illarum serie resonat», «sicut in ejus dote scriptum continentur». Col. 1296: «chartam conscripserunt», «sicut in ipsa dote resonat», «sicut ipsum privilegium legentibus manifestius indicat». Col. 1297: «sicut ipsum decretum legentibus manifestius patet». Col. 1298: «in eadem dote scripta inveniuntur». Col. 1299: «Quae omnia legentibus ipsum privilegium liquido manifestantur», «sicut in ipsa charta resonat».

137. NICOLAU, *L'escola*, 36.

138. NICOLAU, *L'escola*, 36 ss.

139. Compareu, per exemple, el seu primer vers — «Mentem meam ledit dolor» — amb el començament del *Plant* de Guillem de Berguedà per la mort de Ponç de Mataplana: «Cossiros cant e plang e plor | pel dol que m'a sasit e pres | al cor...».

l'any 1803, i que presenta alguns punts de contacte amb certs passatges de la versió llatina primitiva dels *Gesta*, que fan suposar que ambdós textos han estat influenciats per una font comuna, més que no pas que el primer derivi del segon.¹⁴⁰ A assenyalar que el cant fúnebre duu notació musical en la seva primera estrofa, que apareix en el mateix manuscrit ripollès que el *Carmen Campidoctoris* i el text primitiu dels *Gesta*,¹⁴¹ i que ha estat indicat que va ésser escrit per la mateixa mà que va escriure la primera part del dit text primitiu,¹⁴² i, com que la versió d'aquest conservada en el dit manuscrit sembla ésser l'original, és molt probable que l'autor del cant i el redactor de la primera part esmentada siguin la mateixa persona, cosa per altra part gens sorprenent. Ens trobaríem, doncs, davant d'una figura preeminent, encara que dissortadament anònima, de l'escola historiogràfica ripollesa.

El punt culminant d'aquesta escola està representat per la crònica anomenada *Gesta comitum Barcinonensium et regum Aragoniae* que, en les seves distintes redaccions i en les cròniques que se n'han derivat, ha constituït com l'espina dorsal de la nostra historiografia, no solament en els temps medievals, sinó també, en important mesura, fins a la renovació dels estudis històrics l'inici de la qual s'observa a casa nostra a mitjan segle XVIII.¹⁴³

La redacció del seu text primitiu és indubtablement deguda a la suggestió exercida per la brillant personalitat de Ramon Berenguer IV i les gestes dutes a terme en el seu temps, i qui sap si va obeir també a indicacions del propi comte. Comsevulla que fos, el cas és que la primera part d'aquell text primitiu comprèn només fins a la fi del govern del repetit comte, i és lícit de suposar que hi va haver una interrupció entre la redacció de la part corresponent als comtes anteriors a Ramon Berenguer IV i la relativa als temps d'aquest,¹⁴⁴ i que malgrat ésser tota aquesta primera part d'un sol autor, com es desprèn del mateix text,¹⁴⁵ aquell hauria pogut començar a escriure la seva obra durant el govern de l'esmentat comte, i l'hauria completada amb la història d'aquest després de la seva mort. La figura de Ramon Berenguer IV ha exercit, doncs, una gran influència en la nostra historiografia, la qual hem vist exercida també en la

140. Tenen passatges coincidents al costat d'altres que són independents entre ells.

141. Bibl. Nat. de París, ms. lat. 5132.

142. NICOLAU, *L'escola*, 236.

143. L'entrada de Caresmar a Bellpuig el 1742 i la publicació de la història de Poblet de Jaume Finestres el 1746 poden ésser preses com a punt de partida d'aquesta renovació.

144. *Gesta*, pàg. XII.

145. Al començament del capítol VIII dels *Gesta* hom fa referència a un passatge del III dient: «Ut me superius scripsisse memini...». Sobre això, veg. *Gesta*, pàg. XXI s.

floració de textos en honor seu, tant a Ripoll a l'hora del seu traspàs, com a Roda quan potser vivia encara. Àdhuc l'eixarreïda sequedat dels nostres cronicons sembla animar-se quan es veuen en el cas de fer allusions al nostre gran comte. La presa de Lleida i Fraga en un sol dia, després de segles d'ésser cobejades i d'haver estat teatre de sagnants fracassos, sembla omplir d'admiració llurs anotadors;¹⁴⁶ la ruptura de la barrera formada al llarg de l'Ebre per aquelles ciutats i per Tortosa, contra la qual havien estat inútils fins a aquell moment tots els esforços, posava en llurs plomes el triomfal elogi:

«Raymundus Berengarii, comes Barchinone, princeps Aragonum et marchio Provincie, qui claustra Yspanie fregit»;¹⁴⁷

i àdhuc el nimbe de la santedat els apareixia envoltant la seva figura venerada, quan escrivien:

«In obitu claruit miraculis, tam in Ytalia, quam per totam Provin-tiam necnon et iter totum, dum corpus ejus Rivipullum aferretur».¹⁴⁸

El text primitiu dels *Gesta* constitueix en realitat una genealogia dels prínceps del llinatge de Guifré I, senyors dels comtats de Barcelona, Urgell, Cerdanya i Besalú, des del fundador de la dinastia fins a Jaume I, i té, per tant, un abast cronològic de quatre segles. Per la forma com ens apareix en l'únic manuscrit que ens el conserva, que potser és l'únic que mai n'hagi existit, més que una redacció definitivament enllestida i a punt de reproduir, sembla un esborrany per a ús d'un cercle restringit, que havia de servir de base per a altres textos destinats a la divulgació.

Barrau-Dihigo, en un estudi minucios i aprofundit,¹⁴⁹ ha posat en clar que cal distinguir en aquesta obra les següents parts, corresponents a distintes etapes de la redacció:

a) un nucli inicial, al qual ja ens hem referit més amunt, que comprèn tres repeses, però que cal atribuir a un sol redactor, i que va ésser completat en el període 1162-1184;

b) una primera addició, corresponent al regnat d'Alfons *el Cast*, que degué ésser escrita entre 1200 i 1208;

c) una segona addició, comprnent el regnat de Pere I i la menor edat del seu fill Jaume, que cal datar en 1214-1218,

146. Rarament s'obliden de dir que fou «uno die». Els *Gesta* reforcen l'expressió dient que s'esdevingué «uno eodemque die».

147. *Cronica comunia*.

148. *Rivipullense II*.

149. *Gesta*, pàg. XII ss., i sobretot XX ss.

i d) un acabament, destinat a historiar quasi tot el regnat del Conqueridor, que Barrau-Dihigo data vers 1276, i que nosaltres, tenint present que hom hi parla de Felip III com a rei de França, i que hom hi alludeix l'infant Sanç, fill de Jaume I, i l'infant Ferran, fill d'Alfons X de Castella, com si fossin vivents, situaríem en el període 1270-1275.

Com a fonts del nucli inicial, hem d'assenyalar, entre les historiogràfiques, la *Brevis historia*, la genealogia dels comtes d'Urgell de què hem parlat abans, algun cronicó de la família *Rivipullense*¹⁵⁰ i potser alguna breu relació independent del govern de Ramon Berenguer IV que s'hauria reflectit també en l'epitafi en prosa d'aquest comte. Va acudir així mateix el cronista, i ho confessa, a fonts documentals¹⁵¹ que li van servir, entre altres coses, per a intentar aclarir (no sempre amb èxit) les relacions de parentiu que hi havia entre els personatges que esmentava. En fi, va utilitzar, però amb una evident malfiança, les llegendes, les tradicions i les veus públiques, a les quals es refereix constantment amb frases o incisos com: *Antiquorum nobis relatione compertum est... narratur... ut fertur... dicitur... dicuntur... ut aiunt... memoria vel traditio...*, etc.

L'única d'aquestes tradicions que hi trobem exposada extensament és la de Guifré *el Pelós*, que apareix aquí per primera vegada. Algunes de les seves característiques, i sobretot el fet de no haver estat objecte de desenvolupaments posteriors,¹⁵² fan creure que no es tracta d'una llegenda popular, sinó erudita, imaginada probablement per raons pragmàtiques. L'ambient general de la llegenda és marcadament antifranc: el suposat pare de Guifré és «per barbam a quodam Franco tractus», mor a mans de francesos i és venjat pel seu fill en la persona de l'usurpador Salomó «natione Gallicum». I la intenció que guiava l'erudit que la va idear és revelada cap al final de la narració, quan hom justifica la independència del comtat de Barcelona per la indefensió en què el rei de França el deixa en el moment d'una invasió sarraïna:

«si a predictis finibus suis Agarenos ipse per se Guifredus et cum suis expellere valeret, Barchinonensis honor in ejus dominium et totius genere sui in perpetuum deveniret... Ecce quomodo de potestate regali in manus nostrorum comitum Barchinonensium honor ipse Barchinonensis devenit».

150. *Gesta*, pàg. xxii. La utilització del cronicó *Rivipullense* no tenia com a objecte l'extracció de dates per a incloure-les en la crònica, sino més aviat una ordenació general dels fets. El cronista té el partit pres de no consignar dates, amb una sola excepció, però no les ignora.

151. En parlar dels fills de Guifré I diu: «in antiquis cartarum scriptis quatuor habuisse filios legitur».

152. En realitat roman incanviada fins al *Flos mundi* (1407), que la fa objecte d'un petit desenvolupament erudit. Després, a principis del segle XVI li és afegida, també per un erudit, la llegenda de l'origen de les barres de sang.

Com veiem, en aquestes frases resulta reflectida d'una manera més o menys exacta la situació en què van restar les relacions entre la Marca i els reis francs, no en els temps tan nebulosos de Guifré I, sinó un segle més tard, en els dies del seu nét, el comte Borrell II.

Res no ens autoritza a suposar que la llegenda va formar-se arran dels temps del fundador del casal de Barcelona, i, per altra part, cap dels textos anteriors als *Gesta* no hi fa la més lleugera referència, i el mateix sobrenom del comte, que sembla anar lligat amb la llegenda, no apareix fins a les darreries del segle XI o potser ja ben avançat el segle següent (epitafi del comte, *Brevis historia*, necrologi de Ripoll, nota marginal al poema d'Oliba *In laudem*). Per això més aviat hauríem de creure que, sobre la base d'uns escassíssims elements realment tradicionals, hom va conjuminar la contalla en temps relativament recents per prevenir el perill de reivindicacions franques sobre el territori de la Marca. Això no és fàcil que fos cregut necessari quan els darrers carolingis veien trontollar llur soli reial i l'estructura política de llurs dominis estava en plena descomposició. Tampoc no sembla que calgués prendre tals precaucions en temps dels primers capetians que no regien gaire més terra que la que albiraven des de les muralles de París. En canvi, quan la nova dinastia, després d'assegurar la seva autoritat en els territoris immediats a la capital, va llançar-se a l'aventura de sotmetre un per un els territoris més allunyats que havien aprofitat dos segles d'afuixament del poder reial per esdevenir pràcticament independents, és quan calia prevenir-se contra la seva acció. Fou Lluís VI el Gros (1108-1137) qui va emprendre-la i el seu primer objectiu va ésser el comtat de Flandes, la pugna amb el qual va arribar al seu punt culminant vers 1127. Degué ésser llavors que, repassant en alguna vella crònica franca els antecedents de les relacions entre Flandes i el poder reial, algun monjo erudit va sentir-se atret per la història de Balduí Braç de Ferro, comte de Flandes, que va representar en la història d'aquest país un paper molt semblant al de Guifré en la de la Marca hispànica, i va fer-ne una adaptació d'acord amb els interessos catalans. La natura del model que adaptava i la simpatia que, per coincidència d'interessos, devia sentir envers els flamencs en lluita contra el poder reial en creixença, van induir-lo a presentar el mateix comte de Flandes en la història del qual s'inspirava, com a sogre del nostre Guifré, mentre que les notes annalístiques i la documentació del temps de Borrell II¹⁵³ li permetien d'arrodonir la seva contalla suposant en els dies de Guifré una situació semblant a la creada en vida del seu nét per la incursió sarraïna

153. I entre ella alguna lletra com la que Gerbert, en nom d'Hug Capet, va escriure al comte Borrell.

del 985. En fi, la mateixa crònica franca que tenia davant els ulls devia informar-lo sobre el paper que en l'administració carolíngia representaven els *missi* o *legati* que fa intervenir en la seva relació, la presència dels quals podria inclinar a atribuir a aquesta un cert fons d'autenticitat.

Si tenim present que en tota la llarga exposició de la llegenda no hi ha la més petita al·lusió al monestir de Ripoll, el qual és esmentat només quan el redactor dels *Gesta* passa de la *relatione antiquorum* als *antiquis cartarum scriptis*, hauríem d'inferir que l'erudit que va imaginar la llegenda no era un monjo ripollès. Hem d'observar, en canvi, que, en iniciar la seva narració, localitza el bressol del llinatge guifredià fent de l'imaginari Guifré, pare del *Pelós*, un cavaller «de villa que vocatur Arrianum, que est sita in territorio Confluente juxta amnem Thetim, haut procul a monasterio Sancti Michaelis Coxanensis». Si Cuixà no podia disputar a Ripoll l'honor d'ésser fundació i sepultura del gran Guifré, podia, en revenja, situar en les seves immediacions el seu lloc de naixença i amb ell la casa pairal del seu gloriós llinatge. Hauria estat, doncs, un monjo d'aquest monestir qui, poc després de 1127, hauria ideat la llegenda de Guifré, i això explicaria l'absència de tota al·lusió a ella en la *Brevi historia* de Ripoll i la impressió d'antiguitat (*antiquorum... relatione*) que, per desconeixença de les veritables circumstàncies en què va ésser imaginada, va produir en el redactor del nucli inicial del text primitiu dels *Gesta*. Altrament, Ripoll no tenia gens d'interès a seguir vetllant pel prestigi de Cuixà, i per això tota al·lusió a aquest monestir havia de desaparèixer en la versió catalana dels *Gesta* i en el seu text llatí definitiu.

També ací, doncs, a semblança del que hem cregut veure en estudiar l'origen dels crònicons de la família *Rivipullense*, diríem que s'endevina sota l'obra de Ripoll una activitat precursora dels monjos de Cuixà.

Les fonts de la part del text que estudiem dedicada a Alfons el Cast semblen ésser només els records personals del seu redactor i les informacions orals recollides per ell,¹⁵⁴ així com alguna nota annalística.

En canvi, en la redacció de la part corresponent a Pere el Catòlic i a la menor edat de Jaume I, no solament van ésser posades a contribució fonts d'aquella mateixa natura, sinó també una cançó llatina sobre la lluita entre el rei Pere i Guerau de Cabrera vers 1210, el ritme i la rima de la qual poden rastrejar-se en la prosa de la crònica.¹⁵⁵ És aquest l'exemple més antic de prosificació que fins al present hom ha pogut assenyalar en els nostres textos historiogràfics.

Finalment, la darrera part de la crònica que ens ocupa depèn quasi

154. *Gesta*, pàg. XXIII.

155. Aquesta prosificació va ésser descoberta per Valls i Taberner (veg. F. VALLS I TABERNER, *Els cants de gesta catalans: Enquesta*, RdC, IV (1926), 57 s.).

totalment de la *Historia Gothica* de Roderic de Toledo que, com és sabut, ja va ésser introduïda a casa nostra almenys el 1266.¹⁵⁶ Recíprocament, potser algunes notes preses sobre aquest text primitiu dels *Gesta*, quan encara no havia estat completat, van servir al Toledà, que acabava la seva obra el 1243, per a la redacció dels passatges d'aquesta relatius a la història dels territoris catalans.¹⁵⁷

Derivades directament o quasi directament de la crònica que acabem d'estudiar, conservem avui dues altres obres: l'una és una versió catalana, feta en data incerta però posterior a 1267,¹⁵⁸ que té aproximadament el mateix abast cronològic que el text llatí primitiu; l'altra és l'anomenat text llatí definitiu dels *Gesta*, que va ésser escrit entre 1303 i 1314¹⁵⁹ i que historia fins a les acaballes de 1299.

El problema de la formació d'aquesta darrera crònica no presenta en general gaires complicacions. El seu redactor va aprofitar amplament el text primitiu, i va procurar completar-lo, sobretot inserint-hi les dates de molts dels esdeveniments historiatats i assenyalant-hi la durada del govern de cada comte, dades que en general li degueren ésser fornides pels crònics de la sèrie *Rivipullense*. També va consignar sovint el lloc d'enterrament dels personatges de què parla, per a la qual cosa va recórrer més d'un cop el poema d'Oliba *In laudem* i a algun dels epitafis dels sepulcres de Ripoll.¹⁶⁰ Va dedicar al gran abat-bisbe un passatge inspirat principalment en la *Brevis historia* i, en algun punt, en l'esmentat poema, i sengles elogis als comtes Ramon Berenguer III i Ramon Berenguer IV, notable sobretot el d'aquest darrer. Va mostrar un evident interès a completar les informacions relatives als darrers comtes del casal d'Urgell. En fi, va utilitzar la *Historia Gothica* de Roderic de Toledo molt més amplament que el darrer redactor del text primitiu.

La utilització de l'obra de l'arquebisbe toledà va ésser feta, no solament en tractar del regnat de Jaume I, com s'esdevé en el text primitiu, sinó en altres dues ocasions. Una d'elles, prou coneguda, va presentar-se quan, en acabar la sèrie dels comtes de Barcelona amb Ramon Berenguer IV, el redactor del text que estudiem va voler historiar des dels seus inicis els regnats dels reis d'Aragó *ante unionem*. Llavors va extreure

156. Data, segons Nicolás Antonio (*Bibl. Hisp. Vetus*, II, 58), de la traducció de les obres històriques de l'arquebisbe Roderic al català per Pere Ribera de Perpejà.

157. *Gesta*, pàg. xxviii

158. Hi és esmentada com a data de la mort d'Alvar de Cabrera, comte d'Urgell (veg. *Gesta*, 142).

159. *Gesta*, pàg. lv.

160. Per exemple, al del sepulcre de Bernat Tallaferró i el seu fill, Guillem *el Gras*, puix que, en parlar d'aquest darrer, el text definitiu dels *Gesta* declara que està enterrat «in monasterio Rivipulli in uno eodemque tumulo cum patre».

de l'obra damunt dita els passatges dedicats a aquells reis, des de Ramir I fins a Ramir II, gairebé sense alteració ni addicions, i els va anteposar als capítols que el text primitiu dedicava als reis *post unionem* des d'Alfons el Cast. L'altra ocasió, no assenyalada fins al present,¹⁶¹ va escaure's en redactar un plany per la mort de Ramon Berenguer IV, que el cronista va treure sense escrúpols de la lamentació escrita per l'arquebisbe en relatar la mort d'Alfons VI de Castella i Lleó. Vegeu, si no, el dos textos, amb els passatges comuns en lletra cursiva:

GESTA (XVII, § 3)

«... *plenus gratiae et dierum* anno Domini .MCLXII., .VIII. idus augusti, humanis rebus exemptus obiit in Domino, suo relinquens luctum populo, periculum patriae, hostibus gaudium, lamentum pauperibus, religiosis suspiria. In ejus nempe obitu exivit latro, praesumpsit praedo, latuit pauper, conticuit clerus, luit incola, saevit hostis, fugit victoria, crevit fuga, gladius in domesticos efferatur et patria exterminio praeparatur, usquequo... Corpus itaque jam dicti nobilissimi principis ad suam est patriam reportatum, et in Rivipullensi monasterio, quod ipse plurimum dilexerat, honorifice est sepultum.»

HIST. GOTH. (VI, xxxiv)

«*Plenus itaque gratiae et dierum, calendis Julii, quinta feria clarescente, reliquit luctum populo suo, periculum patriae, gaudium hostibus, lamentum pauperibus, suspiria religiosis. In ejus obitu exivit latro, praesumpsit praedo, latuit pauper, conticuit clerus, luit incola, saevit hostis, fugit victoria, crevit fuga, gladius in domesticos efferatur, et patria exterminio praeparatur, quolibet... corpus ejus ad monasterium Sanctorum Facundi et Primitivi quod ipse ditaverat, detulerunt.*»

Després d'aquesta primera part, que apareix també reflectida en la versió catalana, trobem en el text llatí definitiu una llarga continuació dedicada a completar la narració del regnat de Jaume I i a historiar els dels seus successors fins ben entrat el de Jaume II. La diferència d'estil entre aquesta continuació, que constitueix ja una crònica moguda i apassionada dins el tipus de les cròniques en llengua vulgar que li són coetànies, l'absència d'aquests passatges en la versió catalana, l'estricta correspondència entre la primera part d'aquest text definitiu i la versió catalana, els evidents errors de traducció d'aquesta i l'exactitud amb què els fragments procedents de l'obra de Roderic de Toledo coincideixen amb els passatges corresponents d'aquesta, cosa que exclou la hipòtesi d'una traducció del català al llatí, obliguen a considerar que l'esmentada primera

161. Amb tot, l'autor d'aquest treball va donar-ne compte en una sessió celebrada per la Societat Catalana d'Estudis Històrics amb motiu del setè centenari de la mort de Roderic Ximenes de Rada.

part del text definitiu va existir com a text independent, que podria ésser anomenat text llatí intermedi o segona versió llatina dels *Gesta*, de la qual va ésser traduïda la redacció catalana.

L'autor de la crònica llatina de Pere *el Gran*, Alfons *el Franc* i Jaume II hauria encapçalat la seva relació amb aquest text intermedi, a semblança del que hom va fer en alguns manuscrits de la crònica de Desclot que apareixen encapçalats amb la versió catalana dels *Gesta*,¹⁶² amb la sola diferència que aquell va soldar més o menys sumàriament les dues narracions, en comptes de limitar-se a juxtaposar-les, i que, acudint com els seus antecessors a la pedrera de l'obra de Ximenes de Rada, va anteposar al conjunt un pròleg que no és més que un extens fragment, quasi immodificat, del mateix pròleg de la *Historia Gothica*.

Atenent-nos ací només al text llatí intermedi, ja que la seva continuació ha d'ésser estudiada dins el període de plenitud de la nostra historiografia, assenyalarem que la seva redacció ha d'ésser posterior al traspass de Maria, filla del *Conqueridor* (a finals de gener de 1268) i anterior a la mort de sant Lluís (1270), puix que el seu fill i successor no hi és anomenat *regis Franciae*, com s'esdevé a l'acabament del text llatí primitiu, sinó *filius Ludovici regis Franciae*.¹⁶³ Això indica que el final del text primitiu fou afegit uns mesos després de completada la redacció del text intermedi i probablement pel mateix autor d'aquest.

Quant a la versió catalana, que representa una lleugera reducció del seu model llatí, és probable, sense que hom pugui tenir-ne una completa seguretat, que hagués estat executada immediatament després d'acabat el text llatí intermedi, i en tot cas abans de 1283, puix que poc abans d'aquesta data va ésser incorporada amb grans alteracions a una compilació històrico-llegendària de què ja hem parlat en el capítol dedicat a l'estudi dels crònicons.¹⁶⁴

Ací hem de donar per acabat el nostre treball sobre la historiografia catalana del període primitiu. Des de principis del segle XII, mentre les etapes d'aquest període encara s'anaven succeint i els seus gèneres característics s'anaven desenvolupant, havien començat a aparèixer noves modalitats historiogràfiques en llengua vulgar d'un to més viu i popular, que no han arribat fins a nosaltres, però que fan sentir llur influència damunt les grans cròniques del període de plenitud i en certa manera determinen i condicionen llur aparició.¹⁶⁵ Però, de la mateixa manera que

162. Per exemple, el ms. 759 de la Bibl. Universitària de Barcelona, i els dos assenyalats en la nostra nota 93.

163. *Gesta*, 20 i 59.

164. Veg. nota 37

165. Veg. BERNAT DESCLOT, *Crònica*, A cura de M. COLL I ALENTORN, introducció, vol. I (Barcelona 1949), especialment pàgs. 52 ss. (ENC, LXII.)

els textos que pertanyen als gèneres típics del període primitiu han d'ésser estudiats dins aquest, àdhuc quan s'escapen del seu marc cronològic, també els antecedents d'un gènere que correspon al període de plenitud i el caracteritza brillantment han d'ésser examinats en fer la història d'aquesta nova etapa.

XII

ELS TEXTOS HISTORIOGRÀFICS A LES BIBLIOTEQUES DE LA CATALUNYA ROMÀNICA

Com a colofó d'aquest estudi, creiem adient de donar una idea dels llibres d'història que estaven a disposició dels historiògrafs del període que acabem de passar en revista.

Al llarg del nostre treball ja hem assenyalat moltes d'aquestes obres com a fonts dels textos estudiats i no cal que tornem ara a referir-nos-hi. Al costat, però, d'aquestes fonts, comprovades o conjeturades, hi ha alguns altres títols que podrem espigolar en els catàlegs d'algunes biblioteques de la Catalunya romànica que han arribat fins a nosaltres.

El més antic d'aquests catàlegs, entre els que tenen interès per al nostre objecte, és un de la biblioteca de Ripoll que degué ésser confeccionat a la segona meitat del segle XI, potser en començar la intervenció marselesesa.¹⁶⁶ En aquesta llista de llibres que consta de dos-cents quaranta-sis volums, hem de destacar, ultra la *Biblia*, unes *Vitae patrum*, les *Historiae Francorum* d'Aimó de Fleury, el monestir que tant va relacionar-se amb Ripoll en temps de l'abat Oliba, una *Historia ecclesiastica* que devia ésser la d'Eusebi, una *Historia ecclesiastica tripartita* atribuïda a Aureli Cassiodor, una *Vita sancti Martialis*, *De bello Judaico* de Josefus, el cronicó de Beda, les *Confessions* de sant Agustí, els *Gesta Julii* de Cèsar, les obres de Virgili, de les quals interessa ací només l'*Eneida*, la *Vita sancti Gregorii* de Joan, diaca de Sant Gener de Nàpols (principis del segle X), i la crònica d'Isidor.¹⁶⁷ També es trobaven en aquest temps a Ripoll, d'acord amb el que sabem pel catàleg dels seus còdexs dreçat per Bofarull abans de la catàstrofe de 1835, un *Catàleg dels papes* des de sant Pere fins a Urbà II (1088), continuat posteriorment fins a Climent IV (1265), la *Vita Karoli* d'Eginard, el *Martirologi d'Adó*¹⁶⁸ i altres martirologis. Per altres

166. BEER, *Handschriften*, trad. cat., 270 ss.

167. Quasi totes aquestes identifications són degudes a Beer.

168. VALLS, *Códices*, 9 ss. Per a la *Vita Karoli*, també VILLANUEVA, *Viage*, VIII, 36. Quant al *Martirologi d'Adó*, assenyalem que també a Sant Cugat n'hi havia un en

informacions sabem que hi havia a Ripoll una *Vita sancti Nicolai* del mateix diaca Joan abans anomenat, la *Historia Hierosolymitana* de Ramon d'Aguilers, i la crònica de Turpí, copiada a Sant Jaume de Galícia el 1173 pel monjo ripollès Arnau de Mont.¹⁶⁹

A la Seu d'Urgell, per un catàleg format el 1147, sabem que hi havia llavors l'*Eneida*, un Homer segurament en llatí, un Lucà, un Sallusti, les *Vitae patrum* i una *Vida de sant Ponç*.¹⁷⁰

En fi, a Roda hi havia, segons Villanueva, la *Historia apostolica* d'Arator en un manuscrit de la fi del segle XI, i uns fragments d'Homer que potser eren del segle XII.¹⁷¹

Aquest títols no representen més que el resultat d'un examen fet de primera intenció. L'anàlisi dels catàlegs de manuscrits anteriors al segle XIII de les biblioteques modernes i la revisió acurada i crítica dels inventaris de llibres del temps passat que han arribat fins a nosaltres, permetrien segurament un augment notable del nombre d'aquells títols.

Com hem pogut veure a través del present estudi, la major part dels llibres d'història que hom ha identificat en les nostres biblioteques romàniques no fou posada a contribució en la redacció dels textos historiogràfics d'aquest temps. Molts d'ells, en realitat, o servien només de lectura amena, piadosa o edificant, o eren utilitzats simplement com a models per a l'ensenyament del llatí i per a la formació de l'estil. De totes maneres, l'erudit que estudiï qüestions relacionades amb la nostra historiografia d'aquest període, haurà de tenir present quins eren els instruments de treball que tenien a llur abast els qui van redactar els textos que la integren.¹⁷²

MIQUEL COLL I ALENTORN

Barcelona.

un còdex del segle XI, radicat ja antigament en el monestir, que contenia, a més, una *Vita sancti Hilarii* (FRANCESC X. MIQUEL I ROSELL, *Catàleg dels llibres manuscrits de la Biblioteca del Monestir de Sant Cugat del Vallès existents a l'Arxiu de la Corona d'Aragó*, BBC, VIII (1928-32), 176, còdex núm. 22).

169. Per a la *Vita sancti Nicolai*, veg. BEER, *Handschriften*, trad. cat., 168. La *Historia Hierosolymitana* es troba en el mateix manuscrit que el text primitiu dels *Gesta*. Quant al còdex d'Arnau de Mont, es troba avui a l'Arxiu Reial de Barcelona.

170. PUJOL I TUBAU, *Una biblioteca*, 6.

171. *Viage*, XV, 170 s.

172. Ja compaginat el present estudi, hem pogut llegir el notable treball del Dr. EDUARD JUNYENT, *Le sermon du moine Garsias*, «La Tramontane», XXXV (1951), 417 ss. La seva lectura no ens ha fet modificar el nostre criteri quant a la data i al gènere literari a què pertany la lletra de Garsias a l'abat Oliba, tal com ha quedat exposat a la pàg. 150.

RONSARD UND DAFYDD AP GWILYM

Der Einfluss der Antike auf Pierre Ronsard ist genugsam bekannt. Das *carpe diem* des Horaz klingt in seinen Dichtungen oft an. Nütze die Zeit, wo du jung bist, zur Liebe, im Alter ist es zu spät, sagen Horaz und Ronsard.

«Nec Coae referunt iam tibi purpurae
Nec cari lapides tempora, quae semel
Notis condita fastis
Inclisit volucris dies»

heisst es in der Ode des Horaz an die altgewordene Lyce¹ und *Epodon* 8 (*Rogare longo putidam te saeculo*) verspottet er grausam die Altgewordene.

Die Ode XVII des I. Buches der Oden Ronsards, an Cassandre gerichtet, schliesst :

«Cueillez, cueillez vostre jeunesse :
Comme à ceste fleur, la vieillesse
Fera ternir vostre beauté».

Der Schluss einer *chanson* Ronsards aus *Les Amours de Marie* lautet :

«Baise moy,
Rebaise moy, ma Deesse :
Ne laissons passer en vain
Si soudain
Les ans de nostre jeunesse!»

Dazu der Ausgang eines der Sonette *Pour Hélène* :

«Estre beau, jeune, riche, eloquent, agreable,
Non les vers enchantez, sont les sorciers d'Amour».

1. *Carmina*, IV, 13.

Eines der schönsten und ergreifendsten Sonette der gleichen Gruppe ist aber jenes, das beginnt

«Quand vous serez bien vieille, au soir à la chandelle».

Da spricht der Dichter davon, wie er schon im Grabe liegen werde :

«Je seray sous la terre et fantôme sans os»,

und wie Hélène dann als eine alte Frau ihre stolze Zurückweisung bereuen werde, daher : Wartet nicht bis morgen, nützet den Tag :

«Vous serez au foyer une vieille accroupie,
Regrettant mon amour et vostre fier desdain.
Vivez, si m'en croyez, n'attendez à demain :
Cueillez dès aujourd'hui les roses de la vie».

Eine beachtliche Parallele zu diesem letzten Sonett bildet ein Gedicht, in dem ebenfalls das Altwerden der Frau mit aller Sympathie wie bei Ronsard geschildert wird, ebenfalls auf den männlichen Partner Bezug genommen ist (hier als einen dann alten und schwachen Mann) und gleichfalls die Aufforderung an die Geliebte nicht fehlt, heute zu lieben, wo sie noch in ihrem Glanze strahlt. Es ist eine Dichtung des bedeutenden kymrischen Minnesängers Dafydd ap Gwilym aus Süd-Wales, der wohl am 24. Juni 1300 geboren wurde und anscheinend 1368 gestorben ist. Die ersten zwölf Verse der Dichtung lauten :

«Pan êl y gwallt hirfelyn
A'i frig fal y caprig gwyn,
A gorlliw'r aur o'r ddeurudd
Ag yn grych mwnwgl a grudd,
Gwrach a fyddi i'th dŷ tau,
Och! f'anwyl, a chleirch finnau.
Edrych yn y drych dy dro
A'th wyneb yn cethino!
Ni'th eilw cerdd na thelyn,
Ni'th gâr ar y ddaear ddŷn.
Câr, y ddŷn rhyfedd, heddyw,
Tra fych i'th lewych a'th liw».

Zum Verständnis des Textes gebe ich die deutsche Übersetzung von L. Chr. Stern:²

«Wenn erst das lange blonde Haar dir
Am Scheitel weiss wird wie Battist,
Der Goldglanz von der Wange schwindet,
Gesicht und Hals dir runzlig wird,

2. ZCPH, VII (1909), 141.

Bist du ein altes Weib im Hause,
 Ach Teure, und auch ich ein Greis.
 Sieh in den Spiegel, wie du ausschaust
 Und wie dein Antlitz sich entstellt!
 Dich wird nicht Sang noch Leier feiern,
 Dich liebt kein Mensch mehr in der Welt.
 Bewundrungswürd'ge, liebe heute,
 Wo du noch Glanz und Farbe hast.

Bei Stern geht das Gedicht noch acht Verse weiter und nimmt Bezug auf den Gatten der Geliebten, die demnach hier als verheiratete Frau zu denken ist. H. I. Bell, *The Development of Welsh Poetry*,³ bringt jedoch diese Fortsetzung nicht. Im Gegensatz zu Stern hält Bell die Autorschaft des Dafydd ap Gwilym nicht für ganz sicher, offenbar, weil das Gedicht in den Handschriften selten ist.

Die motivmässige Übereinstimmung ist auffallend. Es erhebt sich die Frage, ob Ronsard das kymrische Gedicht gekannt hat. Ronsard war zwei Jahre lang in Schottland und anschliessend in England. Trotzdem muss die Frage wohl verneint werden, denn Ronsard wird mit kymrischer Dichtung nicht in Berührung gekommen sein. Dazu lagen Dafydds Gedichte damals nur handschriftlich vor und zeitlich weit zurück. Jedenfalls ist es *a priori* nicht wahrscheinlich, dass Ronsard von dem Gedicht Kenntnis hatte. Andererseits ist bei Dafydd ap Gwilym so wenig Kenntnis der Antike zu merken, dass an unmittelbaren Einfluss des Horaz (*carpe diem*) bei ihm nicht zu denken ist. In der Eigenart seines Dichtens, insbesondere auch gegenüber seinen Vorgängern, zeigt Dafydd bei aller persönlichen Selbständigkeit eine recht beachtenswerte Beeinflussung durch die provenzalische Troubadourdichtung. Er ist auch offenbar in der Gascogne gewesen. Wir können nach dem Stand unserer Kenntnisse die beiden Dichtungen nur als merkwürdige Parallelen hinnehmen, wobei wir freilich den Zweifel nicht recht loswerden, ob tatsächlich nur auf grund allgemeiner Lebenserfahrung sich derartige formale Übereinstimmungen ergeben können.

WILHELM GIESE

Universität Hamburg.

3. Oxford 1936, S. 74 (mit englischer Übersetzung).

4. Über Dafydd ap Gwilym geben am besten Aufschluss L. CHR. STERN, *Dafydd ab Gwilym, ein walisischer Minnesänger*, ZCPH, VII (1909), 1-265; TH. M. CHOTZEN, *Recherches sur la poésie de Dafydd ab Gwilym* (Amsterdam 1927); I. WILLIAMS and TH. ROBERTS, *Cywyddau Dafydd ap Gwilym a'i Gyfoeswyr* (Cardiff 1935).